

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών

— ΙΔΡΥΘΕΝ ΤΟ 1837 —

"ΚΙΝΗΤΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ, ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΕΛΛΗΝΙΚΟΤΗΤΑ"

E-BOOK ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΥ ΣΕΜΙΝΑΡΙΟΥ (WEBINAR)¹

ΕΙΡΗΝΗ ΚΑΜΠΕΡΙΔΟΥ

ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΣΠΟΥΔΑΣΤΗΡΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΤΟΜΕΑΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΗΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΦΥΣΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ (ΣΕΦΑΑ-ΕΚΠΑ)

Μέλος Επιτροπής Ισότητας των Φύλων και Καταπολέμησης των Διακρίσεων του ΕΚΠΑ

ΚΙΝΗΤΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ, ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΕΛΛΗΝΙΚΟΤΗΤΑ

Αφιερώνω στα 200 χρόνια από την Ελληνική Επανάσταση (1821-2021)

Παρασκευή, 17 Δεκεμβρίου 2021 18.30-20.30

YouTube του ΕΚΠΑ: <https://youtu.be/54LEIAaPEg4>

Νίκος Πατσαντάρας, Καθηγητής Αθλητικής Κοινωνιολογίας, Διευθυντής του Τομέα Θεωρητικών Επιστημών ΣΕΦΑΑ, ΕΚΠΑ
Διαχρονικά νοήματα ηρωικών πράξεων: Μπορεί να θεωρηθεί ένα αθλητικό επίτευγμα ηρωική πράξη;

Ειρήνη Καμπερίδου, Καθηγήτρια Κοινωνιολογίας, Διευθύντρια του Σπουδαστηρίου της Κοινωνιολογίας ΣΕΦΑΑ, ΕΚΠΑ
Η εκγύμναση, ο χορός και το βάδισμα, σύμβολα κοινωνικής κατωτερότητας στην Οθωμανική κοινωνία

Μαρία Κουτσούμπα, Καθηγήτρια Χορολογίας με έμφαση στον Ελληνικό Παραδοσιακό Χορό, ΣΕΦΑΑ, ΕΚΠΑ
Από την ιστορία του χορού στην Ιστορία του τόπου: Ο λόγος για τον "πανελλήνιο", "ανδρικό" χορό Τσάμικο

Διοργάνωση: Σπουδαστήριο της Κοινωνιολογίας Τομέας Θεωρητικών Επιστημών (ΣΕΦΑΑ, ΕΚΠΑ)

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ (ΕΚΠΑ)
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΦΥΣΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ (ΣΕΦΑΑ)
YOUTUBE ΤΟΥ ΕΚΠΑ: <https://youtu.be/54LEIAaPEg4>

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών
— ΙΔΡΥΘΕΝ ΤΟ 1837 —

2ο webinar
Παρασκευή, 17 Δεκ. 2021
ώρα: 18.00-20.30

ΚΙΝΗΤΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΕΛΛΗΝΙΚΟΤΗΤΑ

Ειρήνη Καμπερίδου (ΕΚΠΑ)
Η εκγύμναση, ο χορός και το βάδισμα σύμβολα κοινωνικής κατωτερότητας στην Οθωμανική κοινωνία

Μαρία Κουτσούμπα (ΕΚΠΑ)
Από την ιστορία του χορού στην Ιστορία του τόπου: Ο λόγος για τον "πανελλήνιο", "ανδρικό" χορό Τσάμικο

Νίκος Πατσαντάρας (ΕΚΠΑ)
Διαχρονικά νοήματα ηρωικών πράξεων: Μπορεί να θεωρηθεί ένα αθλητικό επίτευγμα ηρωική πράξη;

Αφιερώνω στα 200 χρόνια από την Ελληνική Επανάσταση (1821-2021)
YouTube του ΕΚΠΑ: <https://youtu.be/54LEIAaPEg4>

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ (ΕΚΠΑ)
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΦΥΣΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ (ΣΕΦΑΑ)
YOUTUBE ΤΟΥ ΕΚΠΑ: <https://youtu.be/54LEIAaPEg4>

ΚΙΝΗΤΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ, ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΕΛΛΗΝΙΚΟΤΗΤΑ

Στο YouTube του ΕΚΠΑ: <https://youtu.be/54LEIAaPEg4>

THE GLOBAL CONTEXT OF THE GREEK REVOLUTION: WOMEN AS AGENTS OF CHANGE

Στο YouTube του ΕΚΠΑ: <https://youtu.be/1p19Px3Nb6w>

¹ Πρακτικά του διαδικτυακού σεμιναρίου (webinar) με θέμα **ΚΙΝΗΤΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ, ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΕΛΛΗΝΙΚΟΤΗΤΑ**. Απομαγνητοφώνηση-σύνοψη ομιλιών: Ιωάννα-Στυλιανή Μπλέτσα (κείμενα προφορικών εισηγήσεων). Επιμέλεια έκδοσης και κειμένων: Ειρήνη Καμπερίδου, Διευθύντρια του Σπουδαστηρίου της Κοινωνιολογίας, ΣΕΦΑΑ/ΕΚΠΑ και Μέλος της Επιτροπής Ισότητας των Φύλων και Καταπολέμησης των Διακρίσεων του ΕΚΠΑ, 17/6/2023 (DOI: 10.13140/RG.2.2.11659.87847).

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών
— ΙΔΡΥΘΕΝ ΤΟ 1837 —

1821
2021
200 ΧΡΟΝΙΑ
από την Επανάσταση
του 1821

WEBINARS ΑΦΙΕΡΩΜΕΝΑ ΣΤΑ 200 ΧΡΟΝΙΑ

ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ

ΔΙΟΡΓΑΝΩΣΗ:
ΣΠΟΥΔΑΣΤΗΡΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ²
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΦΥΣΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

1^ο webinar: THE GLOBAL CONTEXT OF THE GREEK REVOLUTION: WOMEN AS AGENTS OF CHANGE
Στο YouTube του ΕΚΠΑ: <https://youtu.be/1p19Px3Nb6w>

2^ο. webinar: ΚΙΝΗΤΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ, ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΕΛΛΗΝΙΚΟΤΗΤΑ

Στο YouTube του ΕΚΠΑ: <https://youtu.be/54LEIAaPEg4>

Flipbook/ e-book: <https://flipbookpdf.net/web/site/f2c69c764b94611686e9a4bb07daa0c32255ae0d202306.pdf.html>

Με την υποστήριξη του Πανελλήνιου Αθλητικού Σωματείου Γυναικών **Καλλιπάτειρα** Θεσσαλονίκης, της Πανελλήνιας Ένωσης Προώθησης των Γυναικών στον Αθλητισμό και τα Σπορ (**ΠΕΠΓΑΣ**), του ομίλου **UNESCO** Θεσσαλονίκης, του Συλλόγου Ελλήνων Ολυμπιονικών (**ΣΕΟ**), της **Move for Life** – Κοινότητας Πρακτικής Συμβούλων Εκπαιδευτικών Φυσικής Αγωγής, και του Αθλητικού Συλλόγου (**Φ-ΦΙΛΑΘΛΗΤΙΚΟΣ Α.Σ.**)

² Πρώην Τομέας Θεωρητικών Επιστημών

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Στο πλαίσιο της εξωστρέφειας και της διεπιστημονικότητας, το Σπουδαστήριο της Κοινωνιολογίας της Σχολής Επιστήμης Φυσικής Αγωγής και Αθλητισμού (ΣΕΦΑΑ) του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών (ΕΚΠΑ) διοργάνωσε webinar (στην αγγλική γλώσσα)—αφιερωμένο στα 200 χρόνια από την Ελληνική Επανάσταση— σε συνεργασία με το Τμήμα της Ιστορίας και το Hellenic Studies Center του California State University (CSUS) Sacramento, California—με θέμα "*The Global Context of the Greek Revolution: Women as Agents of Change*" (Η παγκόσμια διάσταση της Ελληνικής Επανάστασης: ο ρόλος, η συμβολή και οι δράσεις των γυναικών). Στη συνέχεια, το Σπουδαστήριο της Κοινωνιολογίας διοργάνωσε το 2^ο webinar (σεμινάριο) αφιερωμένο στα 200 χρόνια από την Ελληνική Επανάσταση, με θέμα: **«Κινητικός Πολιτισμός, Αθλητισμός και Ελληνικότητα»**.

Τα μέλη του Σπουδαστηρίου Κοινωνιολογίας και του Τομέα Κοινωνικών και Ανθρωπιστικών Επιστημών της ΣΕΦΑΑ εκφράζουν τις ευχαριστίες τους στον Πρύτανη του ΕΚΠΑ, τον Καθηγητή Θάνο Δημόπουλο για τη στήριξή του, και ειδικά για τη δημοσιοποίηση αυτών των επετειακών εκδηλώσεων μνήμης στην πανεπιστημιακή κοινότητα, στα ΜΜΕ και τα ΜΚΔ του ΕΚΠΑ (π.χ. στο HUB <https://hub.uoa.gr/2nd-webinar-about-sports-and-greekness/> και στην αγγλική ιστοσελίδα του ΕΚΠΑ <https://en.pharm.uoa.gr/news-and-events/view-event/the-global-context-of-the-greek-revolution-women-as-agents-of-change/>). Επίσης, είμαστε ευγνώμονες στον Πρύτανη για τη στήριξή του, όσον αφορά στην προβολή και δημοσιοποίηση όλων των εκδηλώσεων και δραστηριοτήτων της ΣΕΦΑΑ μέχρι σήμερα.

Οι θερμότερες ευχαριστίες ανήκουν στον Κοσμήτορά μας, τον Καθηγητή Κωνσταντίνο Καρτερωλιότη, ο οποίος στήριξε τις δραστηριότητές μας που ήταν αφιερωμένες στα 200 χρόνια από την Ελληνική Επανάσταση (1821-2021), όπως και εκείνες που ήταν αφιερωμένες στην επέτειο μνήμης των 100 χρόνων από τη Μικρασιατική Καταστροφή (1922-2022).

Επίσης, οφείλουμε να ευχαριστήσουμε την Κατερίνα Παναγοπούλου (**Καλλιπάτειρα**), την Κούλα Γιαννακίδου (**Καλλιπάτειρα**), την Έμυ Φουντά (**UNESCO**), τη Βούλα Ζυγούρη (**ΣΕΟ** και **Φ-Φιλαθλητικός Α.Σ.**), τη Μαρία Μήτσιου (**ΠΕΠΓΑΣ**), την Ασπασία Δανιά και την Ειρήνη Κόσσυβα (**Move for Life-Κοινότητας Πρακτικής Συμβούλων Εκπαιδευτικών Φυσικής Αγωγής της ΣΕΦΑΑ**).

Ευχαριστούμε θερμά για τη συνεργασία και τη συμμετοχή τους στο 1^ο webinar, την Καθηγήτρια Ιστορίας και Διευθύντρια του Hellenic Studies Center, Τμήμα Ιστορίας στο California State University Sacramento (CSUS) Καλιφόρνια, Katerina Lagos, και την Βάσω Σειρινίδου, Καθηγήτρια Ιστορίας του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του ΕΚΠΑ.

Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλουμε και στην φοιτήτριά μας **Ιωάννα-Στυλιανή Μπλέτσα** για την απομαγνητοφώνηση και σύνοψη των ομιλιών του webinar: **«Κινητικός Πολιτισμός, Αθλητισμός και Ελληνικότητα»**.

Ειρήνη Καμπερίδου

ΚΙΝΗΤΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ, ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΕΛΛΗΝΙΚΟΤΗΤΑ

1821
2021
200 ΧΡΟΝΙΑ

από την Επανάσταση
του 1821

2^ο Webinar αφιερωμένο στα 200 χρόνια από την έναρξη της Ελληνικής Επανάσταση: τον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα του ελληνισμού κατά του οθωμανικού ζυγού (της Τουρκοκρατίας)

YouTube: <https://youtu.be/54LEIAaPEg4>

1821
2021
200 ΧΡΟΝΙΑ

από την Επανάσταση
του 1821

ΚΙΝΗΤΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ, ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΕΛΛΗΝΙΚΟΤΗΤΑ:

YouTube του ΕΚΠΑ: <https://youtu.be/54LEIAaPEg4>

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

18.00-18.30

ΕΙΣΑΓΩΓΗ – ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ: Ειρήνη Καμπερίδου, Σπουδαστήριο Κοινωνιολογίας

ΕΝΑΡΞΗ: Κοσμήτορας της Σχολής Επιστήμης Φυσικής Αγωγής και Αθλητισμού (ΣΕΦΑΑ) του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών (ΕΚΠΑ), Καθηγητής Κωνσταντίνος Καρτερολιώτης.

ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΙ ΘΕΣΜΙΚΩΝ ΦΟΡΕΩΝ:

«**ΚΑΛΛΙΠΑΤΕΙΡΑ**»: Κατερίνα Παναγοπούλου, Πρόεδρος του Πανελληνίου Αθλητικού Σωματείου Γυναικών «Καλλιπάτειρα», και Πρέσβειρα της Ελλάδας στο Συμβούλιο της Ευρώπης για τον Αθλητισμό, την Ανοχή και το *Εν Αγωνίζεσθαι* (Fair Play).

UNESCO: Έμυ Φουντά, Πρόεδρος του Ομίλου Θεσσαλονίκης για την UNESCO.

ΠΕΠΓΑΣ: Μαρία Μήτσιου, Πρόεδρος της Πανελλήνιας Ένωσης Προώθησης Γυναικών στον Αθλητισμό και τα Σπορ (ΠΕΠΓΑΣ).

ΕΙΣΗΓΗΣΕΙΣ:

18.30-18.50

Νίκος Πατσαντάρας, Καθηγητής Αθλητικής Κοινωνιολογίας ΣΕΦΑΑ, ΕΚΠΑ

Διαχρονικά νοήματα ηρωικών πράξεων: Μπορεί να θεωρηθεί ένα αθλητικό επίτευγμα ηρωική πράξη;

18.50-19.10

Ειρήνη Καμπερίδου, Καθηγήτρια Κοινωνιολογίας ΣΕΦΑΑ, ΕΚΠΑ

Η εκγύμναση, ο χορός και το βάδισμα σύμβολα κοινωνικής κατωτερότητας στην Οθωμανική κοινωνία

19.10-19.30

Μαρία Κουτσούμπα, Καθηγήτρια Χορολογίας με έμφαση στον Ελληνικό Παραδοσιακό Χορό ΣΕΦΑΑ, ΕΚΠΑ

Από την ιστορία του χορού στην Ιστορία του τόπου: Ο λόγος για τον "πανελλήνιο", "ανδρικό" χορό Τσάμικο

19.30-20.30 Ερωτήσεις, συζήτηση, προτάσεις: Συμπερασματικές παρατηρήσεις

Αφιερωμένο στα
200 χρόνια από την
Ελληνική Επανάσταση
(1821-2021)

ΚΙΝΗΤΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ, ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΕΛΛΗΝΙΚΟΤΗΤΑ

Παρασκευή, 17 Δεκεμβρίου 2021
18.30-20.30

YouTube του ΕΚΠΑ: <https://youtu.be/54LEIAaPEg4>

Νίκος Πατσαντάρας, Καθηγητής Αθλητικής
Κοινωνιολογίας. Διευθυντής του Τομέα Θεωρητικών
Επιστημών ΣΕΦΑΑ, ΕΚΠΑ

*Διαχρονικά νοήματα ηρωικών πράξεων: Μπορεί να
θεωρηθεί ένα αθλητικό επίτευγμα ηρωική πράξη;*

Ειρήνη Καμπερίδου, Καθηγήτρια Κοινωνιολογίας,
Διευθύντρια του Σπουδαστηρίου της Κοινωνιολογίας
ΣΕΦΑΑ, ΕΚΠΑ

*Η εκγύμναση, ο χορός και το βάδισμα, σύμβολα
κοινωνικής κατωτερότητας στην Οθωμανική κοινωνία*

Μαρία Κουτσούμπα, Καθηγήτρια Χορολογίας με
έμφαση στον Ελληνικό Παραδοσιακό Χορό, ΣΕΦΑΑ, ΕΚΠΑ

*Από την ιστορία του χορού στην Ιστορία του τόπου:
Ο λόγος για τον "πανελλήνιο", "ανδρικό" χορό Τσάμικο*

Διοργάνωση: Σπουδαστήριο της Κοινωνιολογίας
Τομέας Θεωρητικών Επιστημών (ΣΕΦΑΑ, ΕΚΠΑ)

**ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ (ΕΚΠΑ)
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΦΥΣΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ (ΣΕΦΑΑ)**

YOUTUBE ΤΟΥ ΕΚΠΑ: <https://youtu.be/54LEIAaPEg4>

ΠΕΡΙΛΗΨΕΙΣ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΩΝ ΕΙΣΗΓΗΣΕΩΝ ³

Τα κείμενα που ακολουθούν προέκυψαν από προφορικές εισηγήσεις

Νίκος Πατσαντάρας, Καθηγητής Αθλητικής Κοινωνιολογίας, Διευθυντής του Τομέα Κοινωνικών και Ανθρωπιστικών Επιστημών της ΣΕΦΑΑ του ΕΚΠΑ

«Διαχρονικά νοήματα ηρωικών πράξεων: Μπορεί να θεωρηθεί ένα αθλητικό επίτευγμα ηρωική πράξη;»

Ο κ. Πατσαντάρας ξεκίνησε την παρουσίασή του περιγράφοντας τον σκοπό της παρουσιάσής του που είναι να δείξει πώς ένα απρόσμενο, ένα πέραν των δυνατοτήτων αθλητικό επίτευγμα μπορεί να θεωρηθεί ως ηρωική πράξη μέσα από τις επενέργειες που προκαλεί στην ελληνικότητα, στην εθνική μας συνείδηση και στην εθνική μας ταυτότητα. Το συγκεκριμένο αθλητικό επίτευγμα είναι η κατάκτηση της ευρωπαϊκής κορυφής το 2004.

Αρχικά όρισε την ελληνικότητα ως όλα εκείνα (γλώσσα, κοινός πολιτισμός, κλπ) που ενώνουν, που συνέχουν τους ανθρώπους και τους κάνουν να νιώθουν μέρος ενός συνόλου (Ελληνες). Ο συλλογισμός του κ Πατσαντάρα για την ελληνικότητα ήταν η αντίληψη της ενσυναίσθησης βάσει της οποίας μας δίνεται η δυνατότητα μιας συγκρότησης, μιας συλλογικής ταυτότητας η οποία αντλεί τη δυναμική της από την ιστορία, τους μύθους και την παράδοση τους έθνους μας. Σημείωσε ότι η ιδέα της Επανάστασης φάνταζε σουρεαλιστική όπως και το 2004 και ότι στην περίπτωση της Επανάστασης, όπως λέει ο Κολοκοτρώνης: «Όταν αποφασίζαμε να κάμομε επανάσταση δεν συλλογισθήκαμε ούτε πόσοι είμεθα ούτε πως δεν έχουμε άρματα, ούτε κανέναν φρόνιμο μας είπε που πάτε εδώ να πολεμήσετε με σιδεροκάραβα και βατσέλα». Το ίδιο και Εθνική το 2004, κατέληξε, δεν είχε κάποιους αστέρες.

Στη συνέχεια κατέδειξε με την συλλογιστική του το εάν, πώς και γιατί ένα ασυνήθιστο επίτευγμα μπορεί να αναδειχθεί ως ηρωϊκό γεγονός και να πάρει το χαρακτήρα ηρωικής πράξης. Ξεκίνησε ορίζοντας τι σημαίνει ήρωας και τι ηρωική πράξη. Σημείωσε ότι ανάλογα με το πνεύμα της εποχής μπορεί να χαρακτηριστεί με διαφορετικά κριτήρια κάποιος ως ήρωας. Υπάρχουν όμως και κάποια διαχρονικά κριτήρια και χαρακτηριστικά. Αν συσχετίσουμε ένα γεγονός μεταξύ των δύο

³ Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλουμε στην φοιτήριά μας **Ιωάννα-Στυλιανή Μπλέτσα** για την απομαγνητοφώνηση και σύννοψη των ομιλιών-εισηγήσεων.

γεγονότων μέσω ενός κοινού διαχρονικού χαρακτηριστικού, τότε καταλήγουμε ότι ήταν κάτι που υπερέβαινε τις δυνατότητές μας δηλαδή υπεράνω δυνατοτήτων. Ηρωικές πράξεις, συνέχισε, είναι οι ασυνήθιστες πράξεις των οποίων το αποτέλεσμα ξεπερνάει τις δυνατότητές μας. Φυσικά, ανέφερε, και δεν εξισώνεται η πράξη π.χ. του Καραϊσκάκη με το EURO 2004, όμως εξ αφορμής της επετείου των 200 χρόνων, θεώρησε ότι αξίζει να δούμε τις επενέργειες που έχει ένα αθλητικό γεγονός όταν αυτό είναι ασυνήθιστο, απρόσμενο, αδύνατο να συμβεί και μας δίνει ευκαιρίες για αναστοχασμό.

Επεσήμανε ότι ηρωικές πράξεις δεν γίνονται μόνο σε περιόδους συγκρούσεων, πολέμων, κλπ αλλά και σε περιόδους ειρήνης, και αυτές οι πράξεις λειτουργούν αναπαραγωγικά αναφορικά με την κοινωνική συνέχεια και συνοχή και γι' αυτό το νόημά τους είναι διαχρονικό και αποτελούν ισχυρότατες συγκολλητικές δυνάμεις. Αναφέρθηκε στον Καραϊσκάκη ο οποίος επεδίωκε να σώσει τον Παρθενώνα και τους εκεί αγωνιστές. Η Ακρόπολη, το ιερόν κειμήλιο, έπρεπε να φυλαχτεί ως κόρη οφθαλμού έχοντας συνείδηση της ιστορικής αφετηρίας και της ελληνικότητας. Σημείωσε ότι η Ακρόπολη είναι μια πρωτογενής πηγή συγκρότησης της ελληνικότητας, η οποία πηγή είναι αυτή γύρω από την οποία περιστρέφεται η ελληνικότητα μέχρι σήμερα και οι ηρωικές πράξεις των ηρώων του 1821 ήταν ένα χρέος στους προγόνους.

Στη συνέχεια με τη συλλογιστική του έδειξε την συσχέτιση της ποδοσφαιρικής δράσης με αυτή την πρωτογενή διαδικασία και ότι το επίτευγμα της εθνικής ποδοσφαίρου είχε την ενεργειακή δυναμική έτσι ώστε να συνδέσει το ελληνικό παρόν με το αρχαιοελληνικό παρελθόν. Ξεκίνησε αναφέροντας ότι το επίτευγμα του 2004 ήταν μια σύμπραξη για να προκύψει η επιτυχία η οποία συγκίνησε την Ελλάδα και την Ευρώπη όπως η Ελληνική επανάσταση. Φυσικά, επεσήμανε, δεν είναι το ίδιο αλλά για να γίνει είτε το ένα είτε το άλλο πρέπει να υπάρχει ένα χαρακτηριστικό που είναι η εθνική συνείδηση.

Ξεκινώντας από το γεγονός ότι όλοι οι Έλληνες παρακολούθησαν τον αγώνα του 2004 Ελλάδας – Πορτογαλίας, έδειξε ότι η συγκεκριμένη αθλητική πράξη ήταν ιδιαίτερη και έχει τη δυνατότητα και την ισχύ να διεισδύει και να διαπερνάει επικοινωνιακά όλα τα επίπεδα της κοινωνικής διαστρωμάτωσης και να αναδεικνύεται έτσι σε ένα κυρίαρχο μέσο μαζικής επικοινωνίας. Στο πλαίσιο αυτής της επικοινωνίας πολλαπλών κοινωνικών χαρακτηριστικών και διαφορετικότητας, υποστήριξε ότι μπορεί να συγκροτηθεί μια συλλογικότητα η οποία νοηματικά εδράζεται στην ιδέα περί έθνους και ανατροφοδοτείται από αυτή. Είναι γεγονός, επεσήμανε, ότι οι απανταχού Έλληνες από αυτό το επίτευγμα άρπαξαν την ευκαιρία να αυτοπροσδιοριστούν σαν μοναδικό, σαν εκλεκτό έθνος.

Για να γίνει πιο κατανοητός ο συλλογισμός του εξήγησε ότι το εθνικό χαρακτηριστικό είναι η εθνική ιστορική μνήμη, η εθνική συνήθεια, η εθνική ιδιαιτερότητα υπό την έννοια του εθνικού χαρίσματος. Οι συνήθειες μας (νοοτροπία) συντελούν στη διαμόρφωση κοινωνικών δομών, προσωπικοτήτων και συμπεριφορών. Είναι μνήμες εσωτερικευμένες, βαθιά σφηνωμένες στο υποσυνείδητο. Η εθνική ιστορική μνήμη ενυπάρχει σε λανθάνουσα κατάσταση στις συνήθειες μας. Αυτές οι

μνήμες εμπλουτισμένες από κοινωνικές δράσεις, βιώματα, παραδόσεις δίνουν νόημα στην ιδέα του έθνους.

Έτσι, συνέχισε τον συλλογισμό του, στις προοπτικές του διεθνούς αθλητικού ανταγωνισμού, τα σχετικά με το έθνος αφηγήματα, ανελίσσονται συνήθως στη βάση μιας ιδιαιτερότητας η οποία κατά περίπτωση παίρνει το χαρακτήρα εθνικού χαρίσματος. Η φαντασίωση, το όνειρο για ένα ιδιαίτερο εθνικό χάρισμα μπορεί να διατηρείται ζωντανό σε μια ποικιλότητα τρόπων όπως μέσα από τη διδασκαλία της ιστορίας, τα ιστορικά μνημεία και κυρίως μέσα από τα σύγχρονα επιτεύγματα τα οποία παραπέμποντας νοηματικά στο μεγαλείο του παρελθόντος επιβεβαιώνουν συμβολικά μια εθνική συνέχεια. Όταν θέσουμε τον θρίαμβο του 2004 σε μια τέτοια αναλυτική προοπτική μπορεί να γίνει κατανοητός ο τρόπος που η επίδοση της εθνικής ομάδας αφύπνισε «κοιμισμένες» εθνικές μνήμες ως μια επανάληψη ενός ένδοξου ηρωικού παρελθόντος (μικρό έθνος, μεγάλα επιτεύγματα). Ο θρίαμβος αποδόθηκε σε διαχρονικής ισχύος μυθικά χαρίσματα που υπάρχουν στο υποσυνείδητο των Ελλήνων ότι οι σύγχρονοι Έλληνες και οι πρόγονοι τους είναι οι μοναδικοί που μπορούν να πραγματοποιήσουν το αδύνατο. Η φαντασίωση αυτή δια της αθλητικής επιτυχίας μετασχηματίζεται σε βιωμένη κοινωνική πραγματικότητα.

Επομένως, κατέληξε, σε αυτή την προοπτική το ποδοσφαιρικό συμβάν, ως μυθικός θρίαμβος, προκαλώντας μια εθνική ευφορία, λειτούργησε ως ένας συνδετικός κρίκος, ως ένα μέσο νοηματικής διασύνδεσης κλασσικού αρχαιοελληνικού μεγαλείου με το πολιτισμικό ελληνικό παρόν. Γεφύρωσε, δηλαδή, τον μνημειακό χρόνο με την τρέχουσα κοινωνική πραγματικότητα (βιωματική ταύτιση με το μύθο). Για να έχει συνέχεια η εθνική ιδιαιτερότητα πρέπει η διασύνδεση της πραγματικότητας με τον μύθο να είναι δυνατή και να επιζητείται μέσα από συμβάντα και γεγονότα. Με το ποδοσφαιρικό αυτό συμβάν, σημείωσε, εξαίρετε το ομαδικό πνεύμα το οποίο παραπέμπει σε ένα ξεχασμένο κωδικό εθνικής συμπεριφοράς, την απόλυτη υποταγή στο ομαδικό πνεύμα το οποίο συναντάμε στο ένδοξο παρελθόν της κλασσικής αρχαιότητας.

Ολοκληρώνοντας ανέφερε ότι ο Καραϊσκάκης και ο Κολοκοτρώνης είχαν υποταγή στο ομαδικό πνεύμα. Το ίδιο και ο Rehhanel, ο προπονητής της εθνικής το 2004. Οι επιτυχίες, όπως αυτή, παράγουν τεράστια δυναμικά κοινωνικού κεφαλαίου. Το συμβάν του 2004 δεν χρησιμοποιήθηκε για την παρασκευή ενός νέου μύθου με τα αισθητικά, πολιτικά, λαϊκά, κλπ υποφαινόμενα, που να ωθήσει την ελληνική κοινωνία σε αναστοχασμό, δηλαδή το να επινοήσει εκ νέου τον εαυτό της και να εγκαινιάσει ένα νέο μέλλον. Οι πολιτικοί και οι ποδοσφαιρικοί θεσμοί, δυστυχώς, δεν εκμεταλλεύτηκαν το μεγάλο αυτό πολιτισμικό γεγονός.

Βλ. άρθρο: EXPERIENCING THE MYTH: GREEKNES AND THE GERMAN HERO. *European Journal of Physical Education and Sport Science*, 8(6), 61-82. Open Access Publishing Group. <https://oapub.org/edu/index.php/ejep/article/view/4421/7056>

Ειρήνη Καμπερίδου, Καθηγήτρια Κοινωνιολογίας:
Κοινωνικό Φύλο και Αθλητισμός, Μέλος της Επιτροπής Ισότητας των Φύλων και
Καταπολέμησης των Διακρίσεων του ΕΚΠΑ, Διευθύντρια του Σπουδαστηρίου
Κοινωνιολογίας της ΣΕΦΑΑ του ΕΚΠΑ

«Η εκγύμναση, ο χορός και το βάδισμα σύμβολα κοινωνικής κατώτερας στην Οθωμανική κοινωνία.»

Η κα Καμπερίδου ξεκίνησε την παρουσίαση της έρευνάς της αναφέροντας ότι βασίστηκε σε πρωτότυπο αρχειακό υλικό, δηλαδή στις μαρτυρίες 252 δυτικών περιηγητριών (του 17^{ου}, 18^{ου} και 19^{ου} αιώνα), στα έργα των οποίων αναφέρονται ή καταγράφονται τουλάχιστον 7.000 άλλες δυτικές περιηγήτριες.

Αρχικά αναφέρει ότι στις εποχές που η περιήγηση εκτός Ευρώπης θεωρείτο μια κατ' εξοχήν ανδρική εμπειρία, χιλιάδες γυναίκες/περιηγήτριες και πολλές φιλελληνίδες προσέφεραν τις υπηρεσίες τους για την Ελληνική Επανάσταση. Υπογραμμίζει, επίσης, ότι στα έργα των περιηγητριών παρατηρείται μια ιδιαίτερη ευαισθητοποίηση στο θέμα της υποδούλωσης και του εξανδραποδισμού από τους Οθωμανούς Τούρκους, αυτών που οι περιηγήτριες και οι περιηγητές θεωρούσαν απογόνους των Αρχαίων Ελλήνων (φιλελληνισμός). Εν ολίγοις οι περιηγήτριες, όπως και οι περιηγητές, όπως υπογραμμίζει, ήταν επηρεασμένοι από τον «Ελληνικό πυρετό», δηλαδή το μεγάλο φιλελληνικό ρεύμα της εποχής και πέραν της αποστολής οικονομικής βοήθειας στον υπόδουλο Ελληνισμό κατά τη διάρκεια του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα συμμετείχαν και οι ίδιοι στον αγώνα του Ελληνισμού. Οι κα Καμπερίδου κατέταξε τις περιηγήτριες σε 3 ομάδες/κατηγορίες. Στην 1^η κατηγορία ανήκαν οι γυναίκες βασιλικών οικογενειών, πριγκίπισσες, διάφορα μέλη της αριστοκρατικής ιεραρχίας, κλπ. Η 2^η κατηγορία αποτελούνταν από τη μεσαία τάξη και η 3^η αποτελούνταν από τις χιλιάδες εθελόντριες, νοσοκόμες, ιεραπόστολους, εκπαιδευτικούς, κλπ., γυναίκες που δήλωναν κάποιο κοινωνικό σκοπό για το ταξίδι στην Ανατολή.

Η κα Καμπερίδου ανέφερε ότι οι περιγραφές και οι μαρτυρίες των δυτικών περιηγητριών αναδεικνύουν και επιβεβαιώνουν ότι η σωματική δραστηριότητα, ακόμα και η πιο απλή κίνηση, όπως το βάδισμα, αποτελούσαν συνήθειες που χαρακτήριζαν τις μη προνομιούχες κοινωνικές τάξεις των Οθωμανών Τούρκων. Η εκγύμναση, η φυσική δραστηριότητα, ακόμα και κάθε μορφής καλλιτεχνικής έκφρασης όπως ο χορός, το τραγούδι, η εκμάθηση ενός μουσικού οργάνου, η παντομίμα, η τέχνη της ακροβασίας ήταν όλα σύμβολα κοινωνικής κατώτερας: ήταν αρμοδιότητα των «απίστων». Τα πρότυπα ήταν διαφορετικά: η μαλθακότητα, η ακινησία, η απραξία, η αδράνεια, η νωθρότητα, η οκνηρία και ιδιαίτερα η παχυσαρκία, θεωρούνταν κοινωνικά

προνόμια και αποτελούσαν στοιχεία προσδιορισμού της θέσης των Οθωμανών Τούρκων.

Στην έρευνά της ανέσυρε γυναικείες μαρτυρίες οι οποίες επιβεβαιώνουν ότι οι ελεύθερες μουσουλμάνες και οι ελεύθεροι μουσουλμάνοι (άνδρες) δεν χόρευαν. Επίσης, δεν χόρευαν μαζί τα δύο φύλα. Οι ελεύθεροι μουσουλμάνοι (άνδρες και γυναίκες), όπως τονίζει η κα Καμπερίδου, δεν συμμετείχαν στη χορευτική διαδικασία αλλά απολάμβαναν να παρακολουθούν τους χορούς των υποτελών λαών της Οθωμανικής αυτοκρατορίας δηλαδή των Ελλήνων, των Αρμενίων και των Τσιγγάνων. Οι έγκλειστες στα χαρέμια γυναίκες της κατώτερη ιεραρχίας, δηλαδή οι εξισλαμισμένες σκλάβες εκπαιδεύονταν για να παρέχουν ψυχαγωγία στους ‘ανωτέρους’ ιδιοκτήτες και ιδιοκτήτριές τους και παρατηρείτε ότι ήταν ιδιαίτερα δραστήριες στον κλάδο των τεχνών (χορό, μουσική, ποίηση, τραγούδι).

Στην έρευνα καταδείχθηκε ότι δεν υφίσταται κινητικός πολιτισμός ή κινητική κουλτούρα, όπως τονίζει η κα Καμπερίδου, προσθέτοντας: «Ουδεμία επιρροή δεν δέχτηκε η Οθωμανική επικράτεια από τις Ευρωπαϊκές και δυτικές αντιλήψεις περί κινητικής κουλτούρας που ήταν προνόμιο της άρχουσας τάξης στις δυτικές κοινωνίες. Εξαίρεση αποτελούσαν οι θρησκευτικοί χοροί των Δερβίσηδων και οι πολεμικές τεχνικές όπως ο Οθωμανικός θεσμός της στρατοκρατικής δουλείας, δηλαδή οι αρσενικοί, μη-μουσουλμάνοι, που είχαν υποδουλωθεί, εξανδραποδισθεί, εξισλαμιστεί και ενταχθεί στις ένοπλες δυνάμεις ή στα σώματα ασφαλείας, φυσικά γυμνάζονταν».

Συγκρίνοντας τη γυναίκα της Ανατολής με τη γυναίκα της Δύσης, οι περιηγήτριες διακρίνουν ότι το πάχος, η παχυσαρκία, ο σωματικός όγκος, αποτελούσαν στοιχείο κάλλους και κοινωνικής θέσης, δηλαδή κοινωνικό προνόμιο, κοινωνικό στάτους. Επίσης, για τους Οθωμανούς η έλλειψη χάρης στο βάδισμα ήταν κοινωνικό προνόμιο και για τα δύο φύλα. Σύμφωνα με τις γυναικείες μαρτυρίες, όταν οι Οθωμανοί Τούρκοι έβλεπαν δυτικούς να περπατούν ή να κάνουν πεζοπορία πίστευαν ότι στις δικές τους κοινωνίες έπρεπε να ανήκουν στις χαμηλότερες κοινωνικές τάξεις εφόσον δεν είχαν άμαξες, άλογα, δούλους και υπηρέτες να τους μεταφέρουν.

Οι περιηγήτριες περιγράφουν τις έγκλειστες στα χαρέμια γυναίκες (1787 – 1895) ως άσκημες και αηδιαστικές, με μαύρα δόντια από το κάπνισμα και χοντρές με καμπούρες. Σύμφωνα με την Vivanti (1865), όπως επισημαίνει η κα Καμπερίδου, ακόμα και οι γυναίκες της μεσαίας τάξης ήταν πολύ χοντρές, ντρεπόταν να περπατούν και απέφευγαν όσο μπορούσαν αυτήν την «χυδαία άσκηση-ενέργεια» που ήταν ένδειξη ότι δεν διέθεταν, για οικονομικούς λόγους, μεταφορικό μέσο ή σκλάβες και ευνούχους να τις υπηρετούν και να φροντίζουν τις ανάγκες τους. Μαθαίνουμε ότι οι Οθωμανίδες δυσκολεύονταν να περπατήσουν και κυριολεκτικά σέρνονταν. Η πλειονότητα των έγκλειστων στα χαρέμια γυναικών πέθαιναν πρόωρα κατά εκατοντάδες, στην ηλικία των 18-30 χρονών, λόγω του εγκλεισμού τους, των ναρκωτικών ουσιών, της ανθυγιεινής ζωής στην μολυσμένη ατμόσφαιρα του χαρεμιού, μεταξύ άλλων.

Συνεχίζοντας, η κα Καμπερίδου υπογραμμίζει ότι η γυναικεία πληροφόρηση αναδεικνύει ότι μόνο ο ιδιοκτήτης-αφέντης ενός χαρεμιού και κανένας άλλος άνδρας, μουσουλμάνος ή μη, είχε το δικαίωμα να συνευρίσκεται με τις έγκλειστες σκλάβες του και να παρακολουθεί τους χορούς και τις μουσικο-χορευτικές παραστάσεις τους. Οι εξισλαμισμένες σκλάβες πολυτελείας (χορεύτριες, μουσικοί, κ.ά) ήταν περιζήτητες στα

χαρέμια των εύπορων τάξεων. Χόρευαν, τραγουδούσαν και έπαιζαν μουσική για την ψυχαγωγία των ιδιοκτητών ή των ιδιοκτητριών τους, δηλαδή τις γυναίκες της ανώτερης ιεραρχίας του χαρεμιού. Αναφερόμενοι και στην παιδική δουλεία, μας πληροφορεί ότι οι μικρές δούλες εκπαιδεύονταν στο χορό και στο τραγούδι. Μάθαιναν να παίζουν μουσικά όργανα, όπως το ντέφι, την άρπα, το φλάουτο, τη φλογέρα, το λαούτο, το ζεμπέκ που περιγράφεται ως είδος κιθάρας, το κανούν, τα τύμπανα, το βιολί κ.ά.

Μαθαίνουμε επίσης ότι οι ωραίες λευκές εξισλαμισμένες σκλάβες που προορίζονταν για τον ρόλο της οδαλίσκης του Σουλτάνου, διδάσκονταν χορό και τραγούδι και μπορούσαν να εξελιχθούν στη θέση της αρχιχορεύτριας, της 2^{ης} χορεύτριας, της 3^{ης}, κλπ. Αυτές οι οδαλίσκες προορίζονταν και για την ρόλο της ευνοούμενης οδαλίσκης και αν αποκτούσαν την εύνοια του Σουλτάνου ή τεκνοποιούσαν, τότε εξυψώνονταν στην ιεραρχία του χαρεμιού και δεν ήταν υποχρεωμένες πια να παρέχουν μουσικοχορευτική ψυχαγωγία. Αποκτούσαν τις δικές τους σκλάβες να τις ψυχαγωγούν και τα δικά τους διαμερίσματα, μεταξύ άλλων.

Η κα Καμπερίδου παρουσίασε την οπτική των περιηγητριών για το χορό και τη μουσική— δηλαδή των δυτικών γυναικών που παρακολουθούσαν τις μουσικοχορευτικές παραστάσεις στα χαρέμια ως επισκέπτριες των έγκλειστων γυναικών— τονίζοντας ότι οι δυτικές γυναίκες «σοκάρονταν» «συγκλονίζονταν», «ταράζονταν», και περιγράφουν τους χορούς ως περίεργους, άσχημους, προκλητικούς και εξωπραγματικούς. Οι περιηγήτριες του 19^{ου} αιώνα, όπως τονίζει η κα Καμπερίδου, περιγράφουν τη μουσική τους χαρεμιού ως μονότονη, περίεργη, μελαγχολική και ενοχλητική. Όσον αφορά στο τραγούδι θεωρούν ότι οι τραγουδίστριες των χαρεμιών έκραζαν ή μурμουρίζαν και ότι ο ήχος κλόνιζε τα αυτιά. Μόνο η Lady Montagu (1717) δηλώνει ότι απολαμβάνει και ψυχαγωγείται με τις «ονειρικές κινήσεις» των χορευτριών. Η πρώτη και μοναδική δυτική περιηγήτρια που δεν σκανδαλίζεται, δεν ενοχλείται, δεν δυσαρεστείται από το χορό και τη μουσική στο χαρέμι. Επίσης, η Marie Dejean από το 1836 έως το 1865 δηλώνει ότι οι γυναίκες χόρευαν και για τη δική τους ψυχαγωγία και ευχαρίστηση και πάντα περνούσε όμορφα με τις άλλες γυναίκες του χαρεμιού.

Όσον αφορά στις έγκλειστες στα χαρέμια γυναίκες, δεν έχαναν καμία ευκαιρία για να ψυχαγωγηθούν, όπως παρατηρεί η κα Καμπερίδου. Διοργάνωναν μουσικοχορευτικές συγκεντρώσεις και γυναικεία «φαγοπότια» με κάθε αφορμή όπως για να τιμήσουν μια απλή επισκέπτρια ή μια επίσημη επισκέπτρια ή φιλοξενούμενη (Ελληνίδα, Τουρκάλα, δυτική περιηγήτρια), μετά τη γέννηση των αρσενικών παιδιών, κατά τη διάρκεια των θρησκευτικών εορτών, όπως του ραμαζανιού και του Μπαϊραμιού, στις γυναικείες γαμήλιες γιορτές δηλαδή στους εορτασμούς της μνηστείας και των γάμων (νέγκια) όπου μόνο η νύφη δεν διασκέδαζε, κ.ά.

Όπως διαπιστώθηκε από την έρευνα της κας Καμπερίδου, η μουσικοχορευτική διαδικασία εξελίχθηκε σε μορφή ψυχαγωγίας για τις ίδιες τις έγκλειστες γυναίκες (ελεύθερες μουσουλμάνες με δουλική καταγωγή και εξισλαμισμένες σκλάβες), για να ξεχνούν την οδύνη του υποχρεωτικού εγκλεισμού και τον εξανδραποδισμό τους. Εξελίχθηκε, όπως τεκμηριώνει, σε στρατηγική ψυχικής επιβίωσης, ενδυνάμωσης και αυτοάμυνας. Λανθασμένες είναι οι αντιλήψεις των δυτικών για τα ανδρικά «όργια» στα χαρέμια συνοδεία χορευτριών που ψυχαγωγούσαν το ανδρικό κοινό. Κανένας

άνδρας δεν είχε δικαίωμα να δει μουσουλμάννα που δεν ανήκε στον ίδιον με την ιδιότητα της συζύγου, της κόρης, της σκλάβας. Οι άνδρες διασκεδάζαν/ψυχαγωγούνταν ή γιόρταζαν μεταξύ τους, πάντα ξεχωριστά από τις γυναίκες, επισημαίνει η κα Καμπερίδου.

Καμμία περιηγήτρια δεν αναφέρει την είσοδο ή την πρόσληψη υποτελών Ελληνίδων (ούτε Αρμενισσών ή Εβραίων) στα χαρέμια ή στα σελεμλίκια για να ψυχαγωγήσουν τους άνδρες ή τον ιδιοκτήτη αφέντη ή τις γυναίκες της ανώτερης ιεραρχίας. Οι άνδρες συνήθως προσλάμβαναν Τσιγγάνες στα σελεμλίκια κατά τη διάρκεια των γαμήλιων και θρησκευτικών εορτών για να διασκεδάσουν και να ψυχαγωγήσουν τους αρσενικούς καλεσμένους τους. Μόνο στις νέες και όμορφες Τσιγγάνες επιτρέπονταν η προσωρινή είσοδος στις οικίες των Τούρκων για να διασκεδάσουν και να ψυχαγωγήσουν τους καλεσμένους με τους χορούς παντομίμας και τα τραγούδια τους.

Ο κοινωνικός ρατσισμός έσωσε τις Τσιγγάνες από τον εγκλεισμό στα χαρέμια. Οι Τσιγγάνες/Roma δεν γίνονταν δεκτές στα χαρέμια ως σκλάβες ή ως σύζυγοι, ούτε ως φίλες ή ως επισκέπτριες/φιλοξενούμενες των έγκλειστων γυναικών, επειδή, οι πιστοί μουσουλμάνοι πίστευαν ότι η φυλή των Τσιγγάνων εξαιρούνταν από το ανθρώπινο είδος, ήταν πέρα από τα σύνορα της ανθρωπότητας και δεν άξιζε ούτε την ελεημοσύνη που συστήνει το Κοράνι. Τους αποκαλούσαν ψευδομουσουλμάνους, ψευδοχριστιανούς, κοινωνικά απροσάρμοστους, απόβλητα της κοινωνίας, κ.ά.

Όσον αφορά στους χορούς των Ελλήνων, η κα Καμπερίδου υποστηρίζει ότι, οι περιηγήτριες παρατηρούν πως οι Έλληνες και οι Ελληνίδες, σε αντίθεση με του Οθωμανούς και τις Οθωμανίδες χόρευαν μαζί, άνδρες και γυναίκες, καθώς επίσης χόρευαν για τη δική τους ευχαρίστηση και όχι για να ψυχαγωγήσουν τους κοινωνικά ανωτέρους τους.

Επίσης, οι περιηγήτριες εξυμνούν την κορμοστασιά, το βάδισμα και το κάλλος των Ελλήνων/ιδων και χαρακτηρίζουν τους Έλληνες ως ωραίο λαό που περπατάει με το κεφάλι ψηλά, το σώμα ίσιο ή με κλίση προς τα πίσω σε αντιπαράθεση με τα χαρακτηριστικά των Τούρκων. Περιγράφουν τους Έλληνες ως «palicars» (παλικάρια), ως «ανυπότακτο λαό» με ιστορική μνήμη, πατριωτικό πνεύμα και κλίση για αντίσταση και εξέγερση. Διαπιστώνουν ότι ο σύγχρονος Έλληνας, σέβεται τη Γυναίκα και υποστηρίζουν ότι όλα τα σφάλματα των Ελλήνων οφείλονται στην κακοδιοίκηση των Τούρκων. Παρατηρούν ακόμα ότι οι αρετές των Ελληνίδων υπερέβαιναν τα ελαττώματά τους. Υποστηρίζουν ότι οι Ελληνίδες δεν ήταν δουλοπρεπείς και πολεμούσαν δίπλα στους συζύγους, στους αδελφούς, κλπ.

Οι Ελληνίδες χόρευαν μαζί με τους άνδρες, συμμετείχαν με τους συζύγους σε όλες τις κοινωνικές εκδηλώσεις, κυκλοφορούσαν ακάλυπτες, διψούσαν για μάθηση, ίππευαν άλογα, κολυμπούσαν στην θάλασσα και εργάζονταν στα κτήματα.

Η έρευνα κατέδειξε ότι ο υπόδουλος Ελληνισμός διαφοροποιείται από τους Οθωμανούς Τούρκους εμφανίζοντας μια ιδιαιτερότητα, μια ταυτότητα, όσον αφορά στον πολιτισμό του σώματος. Πολυάριθμες είναι οι επιτόπιες μαρτυρίες για τις κινητικές δραστηριότητες και εκφράσεις των Ελλήνων που σχετίζονται με το τρέξιμο, με διάφορες δρομικές δραστηριότητες όπως άλματα, ρίψεις, πυγμαχία, λαϊκά παιχνίδια

με μπάλα ή άλλα αντικείμενα τα οποία πραγματοποιούνταν στις οικίες τους, στα προαύλια των νεκροταφείων, στα πανηγύρια, τους γάμους, κλπ. Σε όλα αυτά και σε αντίθεση με τους Μουσουλμάνους συμμετείχαν και τα δύο φύλα.

Ενδεικτική βιβλιογραφία

1. «Ο Ελληνικός Πυρετός», το «φιλότιμο» και η «παλικάριά» των γυναικών στο σύγγραμμα της Καμπερίδου, Ειρ. (2014). *Επιτέλους αναπνέω ελεύθερη! Γυναικείες Μαρτυρίες - Γυναίκες θαμμένες ζωντανές στον θεσμό της διαφθοράς και της ίντριγκας*. ΕΚΔΟΣΕΙΣ "ΤΕΛΕΘΡΙΟΝ", Εκδοτικός Όμιλος ΙΩΝ, Κωδικός βιβλίου στον Εύδοξο: 22770968. Έκδοση 1η.
1.1. Αναφορές στο **GREEK AMERICAN NEWS AGENCY**:
<https://archive.greekamericannewsagency.com/2014/05/14/%CE%B5%CF%80%CE%B9%CF%84%CE%AD%CE%BB%CE%BF%CF%85%CF%82-%CE%B1%CE%BD%CE%B1%CF%80%CE%BD%CE%AD%CF%89-%CE%B5%CE%BB%CE%B5%CF%8D%CE%B8%CE%B5%CF%81%CE%B7/>
2. Καμπερίδου, Ειρήνη (2022). *Ο Κινητικός Πολιτισμός των Ελλήνων: Ο χορός, η εκμάθηση μουσικών οργάνων και η εκγύμναση ως "σύμβολα κατωτερότητας" στην οθωμανική κοινωνία*. Εισήγηση στον κύκλο διαλέξεων «1922-2022, 100 χρόνια από τη Μικρασιατική καταστροφή. Ιστορική αποτίμηση, εθνικός αναστοχασμός». Διαδικτυακή ενότητα «Πολιτισμός και Τέχνες στη Μ. Ασία και τον Πόντο», 21 Φεβρουαρίου 2022. Διοργάνωση: το «Λαϊκό Πανεπιστήμιο» της Ευξείνου Λέσχης Θεσσαλονίκης (Βραβείο Ακαδημίας Αθηνών (<https://pergamos.lib.uoa.gr/uoa/dl/object/2970118>)).---- Τη διάλεξη μπορείτε να παρακολουθήσετε κάνοντας «κλικ» στον παρακάτω σύνδεσμο του YouTube: <https://youtu.be/fuYH96ayNTU>
3. Kamberidou, I. (2016). Interacting, sharing and bonding: ‘notes of personal experience’ by nineteenth-century women travellers. *Gender, Place & Culture* 23(3), 381-397, Routledge. [Publisher's Version https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/0966369X.2015.1013451](https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/0966369X.2015.1013451)
4. Καμπερίδου, Ειρήνη (2023). Οι μαρτυρίες μιας Γαλλίδας εθελόντριας στην προκυμαία της Σμύρνης: «Το τέλος ενός πολιτισμού ή ο θάνατος της Σμύρνης». Εισήγηση στο Διεθνές Συνέδριο “Η Σμύρνη ως σύμβολο: από τον 19ο αιώνα έως τον Σεπτέμβριο του 1922”, 12/5/2023. Διοργάνωση: Τμήμα Τουρκικών Σπουδών και Σύγχρονων Ασιατικών Σπουδών του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου, Αθήνα, 12-14 Μαΐου 2023. [Publisher's Version](#).

3. Μαρία Κουτσούμπα, Μέλος της Κοσμητείας, Καθηγήτρια Χορολογίας με έμφαση στον Ελληνικό Παραδοσιακό Χορό

«Από την ιστορία του χορού στην Ιστορία του τόπου: Ο λόγος για τον "πανελλήνιο", "ανδρικό" χορό Τσάμικο»

Η κα Κουτσούμπα ξεκίνησε την παρουσίασή της αναφέροντας την κοινή αντίληψη που συνήθως υπάρχει για τον χορό Τσάμικο, σύμφωνα με την οποία ο χορός αυτός είναι ένας «πανελλήνιος», «εθνικός», «ανδρικός», «λεβέντικος» χορός. Αναφέρθηκε επίσης και στην ονομασία του ως «κλέφτικος» (από την ομάδα των «κλεφτών» και «αρματολών» που έδρασαν κατά τον τελευταίο αιώνα πριν την Ελληνική Επανάσταση). Επεσήμανε ότι ο χορός έχει συνδεθεί με την ελληνική ανδρεία και λεβεντιά, με την ελληνική εθνική ταυτότητα, με την ίδια υπόσταση του νέου ελληνικού κράτους. Επιπρόσθετα, στο πλαίσιο της τοπικής κοινωνίας έχει συνδεθεί με τις ικανότητες του «καλού χορευτή» (άνδρα) που θα αυτοσχεδιάσει, ως επί το πλείστον, «στον τόπο» (επιτόπου), κυρίως στο βέρσο, δηλαδή στον αυτοσχεδιασμό του κλαρίνου, του «εθνικού» μουσικού οργάνου που συνοδεύει τον χορό. Ενδεικτικά παρέθεσε σχετικές αναφορές: «...ο καλός χορευτής θα χορέψει τσάμικο...» (Μαζαράκη, 1984:103), «...εδώ στην Αρκαδία [...], αν δεν ξέρεις τσάμικο είσαι άχρηστος, δε φελάς για τίποτα, μόνο που πιάνεις τον τόπο!...» (Ρωμαίος, 1964:263), «[στη Λευκάδα] αυτός που ξέρει από χορό, θα παραγγείλει τσάμικο» (Koutsouba, 1995, 1997, 2014). Η παρουσίαση συνεχίστηκε με την κοινή αντίληψη περί της εκτέλεσης του χορού: το «κλασσικό» Τσάμικο «χορεύεται κυρίως με 10 χορευτικά βήματα, όπως επίσης και με 12 ή 8 [σε] μουσικό μέτρο (ρυθμό) 6/8 ή 3/4» (Φυσική Αγωγή Ε' & Στ' Δημοτικού-βιβλίο εκπαιδευτικού ΦΑ, σελ. 131).

Στο σημείο αυτό, τέθηκε από την ομιλήτρια το ερώτημα εάν είναι όντως έτσι τα πράγματα με τον χορό Τσάμικο; Σε μια προσπάθεια απάντησης αυτού του ερωτήματος, η κα Κουτσούμπα ξεκίνησε με αναφορά στα εθνογραφικά δεδομένα για τον χορό Τσάμικο. Απαραίτητη προϋπόθεση για αυτό ήταν η αναφορά στο τριφυές δρώμενο και στο τρισυπόστατο της μελωδίας, του λόγου και της κίνησης στον ελληνικό λαϊκό παραδοσιακό χορό. Με άλλα λόγια, η αναφορά στο πρώτο σύνθετο τελετουργικό δρώμενο μουσικής-χορού-λόγου, στο πλαίσιο τελετουργικών και λατρευτικών πράξεων, όπου η ύπαρξη των τριών αδιαχώριστων συνιστωσών –της μελωδίας, του λόγου και της κίνησης/χορού– οδήγησε στην επονομασία του πρωτογενούς αυτού δρωμένου ως τριφυούς, τρισυπόστατου, τριαδικού κ.λπ. (Βιρβιδάκης, 2003), βασικό χαρακτηριστικό του οποίου είναι ότι συνιστά λαϊκή δημιουργία. Λαϊκή με την έννοια του ότι αντανakλά τον κοινό τρόπο ζωής, τις κοινές αντιλήψεις και συνήθειες της ομάδας, και είναι άμεσα συνυφασμένο με όλες τις εμπειρίες της κοινωνικής ζωής (την γέννηση, τον θάνατο, τον έρωτα, τον πόλεμο, την πίστη κ.λπ.). Έτσι, η λαϊκή μουσικοχορευτική παράδοση ζει και λειτουργεί ως ζωντανό κομμάτι του λαού εκφράζοντας το πρωτογενές τριφυές δρώμενο στην αυτούσια μορφή του. Μια

συνθετική μορφή που εκφράζεται και σήμερα μέσα από τη μουσικοχορευτική παράδοση της Ελλάδας και συγκεκριμένα μέσα από τον ελληνικό παραδοσιακό χορό.

Στη συνέχεια, σημείωσε ότι, ανάλογα με την χρονική περίοδο και την κατάσταση, το τριφύες δρώμενο «...εμφανίζεται διασπασμένο σε ζεύγη ή και σε αυτόνομη μορφή κάθε μια από τις συνιστώσες του ή και σε μορφή πλήρους ανασύνθεσης και των τριών συνιστωσών του κατά την οποία όμως επικρατούν διαφορετικοί όροι συγκρότησης...» (Φιλιππίδου, 2011:126). Έτσι, ανά καιρούς και περιστάσεις προέκυψαν επιμέρους διασπάσεις σε μονάδες ή ζεύγη των δύο (Τυροβολά, 2001) ως εξής: χοροί που συνοδεύονται από τραγούδι με «το στόμα» (χορός και λόγος), τραγούδια του τραπεζιού -μη χορευτικοί σκοποί (μελωδία και λόγος), χορός με οργανικές μελωδίες (μουσική και χορός).

Υπό αυτό το πρίσμα, η κα Κουτσούμπα παρουσίασε τα εθνογραφικά δεδομένα για τον χορό Τσάμικο αναφέροντας ότι υπάρχουν 45 και άνω καταγραφές χορευτικών μορφών Τσάμικου και παρουσιάζοντας ενδεικτικά κάποια παραδείγματα. Στη βάση αυτών, ο χορός χορεύεται σε πολλές περιοχές της Ελλάδας όχι όμως σε όλη την Ελλάδα, χορεύεται κυρίως στην ηπειρωτική Ελλάδα (Πελοπόννησος, Ρούμελη, Θεσσαλία, Ήπειρος, δυτική Μακεδονία και Σαρακατσάνοι), με διαφορετικές -κατά τόπους- χορευτικές μορφές και συνεπώς η χορευτική φόρμα χαρακτηρίζεται από τοπικότητα (χορευτικές φόρμες που δομούνται με βάση την «αρχή της ομαδοποίησης» όπου το Α' μέρος είναι τρίμετρες χορευτικές φόρμες με μίξη εναλλαγών και κινητικά μοτίβα παραμονής, και το Β' μέρος επανάληψη εναλλαγών με διαφορετική χρήση χώρου, καθώς και τρίμετρη και μονόμετρη χορευτική φόρμα), σε μουσικό μέτρο 3/4, 6/8, 6/4, 11/16, έχει έντονο το αυτοσχεδιαστικό στοιχείο, είναι κυρίως μικτός κυκλικός χορός, με λαβή κυρίως από τις παλάμες με λυγισμένους του αγκώνες, χορεύεται από άνδρες και γυναίκες (η αμιγώς ανδρική ή γυναικεία επιτέλεση είναι σπάνια με την αμιγώς γυναικεία να απαντάται περισσότερες φορές), διάταξη των χορευτών διαφέρει από περίπτωση σε περίπτωση (βλ. ενδεικτικά Δήμας, 1976, 1993; Δημόπουλος, 2019; Φούντζουλας, 2016; Καρφής, 2018; Koutsouba, 1995, 1997, 2014).

Ως προς τη μουσική συνοδεία, αυτή μπορεί να είναι ζυγιά με ζουρνά (πίπιζα) και νταούλι, ορχήστρα και κύριο όργανο το κλαρίνο, βιολί, λαούτο και ένα κρουστό (νταούλι, ντέφι κ.λπ.), ορχήστρα με κύριο όργανο το κλαρίνο, «χάλκινα» όργανα όπως η τρομπέτα και ένα κρουστό (νταούλι) – κυρίως στη Μακεδονία-, ή ακόμα και απουσία οργανικής μουσικής και τραγούδι με «το στόμα» (Καστανάς, 2014; Μπατσικούρα, 2014; Μαζαράκη, 1988; Σκόρδος, 2014). Επιπρόσθετα, ως προς τον λόγο, το περιεχόμενο-ποιητικό κείμενο μπορεί να είναι κλέφτικα, παραλογές, ληστρικά, «της αγάπης», «του γάμου» κ.ά., σε γλώσσα ελληνική/αρβανίτικη/βλάχικη (Γούβαλη, 2018; Δροσίνης, 1984; Λάμπας, 2011; Νασέλου, 2001; Οικονόμου, 2012). Τέλος, με βάση το τρίπτυχο, υπάρχουν τσάμικα που συνοδεύονται από τραγούδι με «το στόμα» -εθιμικές περιστάσεις-, τραγούδια του τραπεζιού -μη χορευτικοί σκοποί-, και τσάμικα με οργανικές μελωδίες.

Στη βάση των παραπάνω, η κα Κουτσούμπα επεσήμανε ότι, προφανώς, τα εθνογραφικά δεδομένα δείχνουν ότι ο χορός Τσάμικο δεν είναι ένας «πανελλήνιος», «εθνικός», «ανδρικός» χορός, δεν έχει μια χορευτική μορφή και δεν συνοδεύεται μόνο από κλαρίνο και ούτω καθεξής. Τι τελικά λοιπόν συμβαίνει με το Τσάμικο;

Στην προσπάθεια απάντησης αυτού του ερωτήματος, η κα Κουτσούμπα προέβη σε μια ανάλυση του χορού γενικότερα. Πιο συγκεκριμένα, ανέφερε ότι ο χορός ως μια ενσώματη πρακτική (Koutsouba, 1997) αποτυπώνει συνήθειες, απόψεις, σχέσεις και αντιπαραθέσεις με αποτέλεσμα να συνιστά ένα «δοχείο νοημάτων» που μπορεί να

χρησιμοποιηθεί με ποικίλους τρόπους (Giurchescu, 1994). Ο χορός λειτουργεί ως σύμβολο που ενέχει αξίες και σημασίες, ενσωματώνει πολιτισμικές κατηγοριοποιήσεις, αποτυπώνει κοινωνικές σχέσεις αλλά και κοινωνικές διαφοροποιήσεις, και οριοθετεί την ένταξη και τον αποκλεισμό (Fountzoulas et al., 2017; Koutsouba, 2015). Για αυτούς τους λόγους, ο χορός αντιμετωπίστηκε από τους ερευνητές του χορού ως:

- «...σύμβολο [που] παίζει πολύ βασικό ρόλο στους προφορικούς πολιτισμούς... γιατί έχει τη δυνατότητα να περιέχει όλες τις μη λεκτικές πληροφορίες και ταυτόχρονα να τις μεταδίδει. Γιατί κύριο μέσο του είναι το σώμα που περιέχει όλες τις πληροφορίες του πολιτισμού...» (Fuller-Snyder, 1974, σελ. 213-214).
- ιστορική και κοινωνική συνιστώσα (Cowan, 1990), αφού ο χορευτής, ως εκφραστής του χορού, είναι μια ψυχοσωματική οντότητα, είναι η «ψυχή και το σώμα» του χορού, είναι ο ίδιος ο χορός (Blacking, 1984).
- μέσο που μέσα από το σώμα του χορευτή μπορεί να εκφράσει και να μεταδώσει συναισθήματα, εμπειρίες και ιδέες, οι οποίες, σε ένα βαθύ επίπεδο σημαντικότητας, δεν είναι λεκτικά μεταφράσιμες (Giurchescu, 1994).

Ο χορός λοιπόν ως οντότητα «...είναι ιδεολογικός και 'κουβαλά' αναπόφευκτα πολιτικές επιρροές. Και αυτό διότι η ιδεολογία είναι το κιναισθητικό και οπτικό μέσο με το οποίο ατομικές ταυτότητες εμφανίζονται σε μεγαλύτερους κοινούς και ομαδικούς σχηματισμούς...» (Franco, 2006:4).

Παρόλα αυτά, η εισηγήτρια σημειώνει ότι, σύμφωνα με την Giurchescu (1994), ο χορός συνιστά μια «ανοιχτή δημιουργία» που χαρακτηρίζεται από πολυσημία και διαχρονικότητα και ότι «...αυτό εξηγεί τη χρήση και την κατάχρηση του χορού ως σύμβολο για πολιτικούς και ιδεολογικούς σκοπούς...» (Giurchescu, 1994, σελ. 16). Προς επίρρωση αυτού, η κα Κουτσούμπα παρέθεσε σχετικά παραδείγματα. Για παράδειγμα, κατά την περίοδο του Βυζαντίου, η Ανατολική Εκκλησία ωθήθηκε στην καταδίκη του χορού (Αντζακα-Βέη & Λουτζάκη, 1999; Τυροβολά, 2003; Μουτζάλη, 2004). Όμως οι Βυζαντινοί συνέχιζαν να χορεύουν παρά τις απειλές και τις απαγορεύσεις της εκκλησίας (Danforth, 1995; Καλαματιανός, 2011; Κουκουλές, 1938; Λάζος, 2007; Μουτζάλη, 2004; Puchner, 1982; Τυροβολά, 2003; Xygalatas, 2011). Στην περίοδο της αποικιοκρατίας, ο χορός χρησιμοποιήθηκε ως «διαδικασία εκπολιτισμού», αλλά και ως μέσο επιβολής στους ιθαγενείς από τους ηγεμόνες (βλ. ενδεικτικά Φούντζουλας, 2016). Στο πλαίσιο του ιδεολογικού ρομαντισμού και της δημιουργίας των εθνών-κρατών, ο χορός χρησιμοποιήθηκε ως αντικείμενο προπαγάνδας και δημιουργίας εθνικής ή και εθνοτικής ταυτότητας σε πολλές περιοχές του κόσμου (βλ. ενδεικτικά Reed, 1998; Φούντζουλας, 2016). Στην Ανατολική Ευρώπη, ο χορός χρησιμοποιήθηκε ως συμβολική πολιτική στρατηγική με σκοπό τη διαμόρφωση της κοινωνίας με κυριότερη έκφασή του το φολκλόρ (Buckland, 2006a; Felföldi, 2001; Giurchescu, 1994, 2001; Kabo, 1990; Kossev, et al, 1963; Lange, 1997; Larraine, 2001; Maners, 2006; Nemes, 2001; Oinas, 1973; Silverman, 1983; Sokolov 2012[1938]).

Στην Ελλάδα, ο χορός χρησιμοποιήθηκε από ολιγαρχικά καθεστώτα ως μέσο επιβολής και ανάδειξης εξουσίας, αλλά και ως μέσο αντίστασης κατά του ολοκληρωτισμού. Στη δικτατορία του Μεταξά (Δικτατορία της 4ης Αυγούστου) προωθήθηκε προπαγάνδα μέσα από την ιδέα των «πανελλήνιων χορών», που παρουσιάζονταν σε χορευτικές εκδηλώσεις στο Παναθηναϊκό στάδιο (βλ. ενδεικτικά Φούντζουλας, 2016) και, παράλληλα, κατηγορήθηκε το ρεμπέτικο από το καθεστώς με συνεχείς απαγορεύσεις και διώξεις (Δαμιανάκος, 2004; Πολίτης, 2010; Σειραγάκης, 2010; Τυροβολά, 2003). Παρόμοια πολιτική ακολούθησε και η δικτατορία των

Συνταγματαρχών, προάγοντας και υμνώντας την εικόνα της ελληνικής υπαίθρου, συνθέτοντας τραγούδια που υμνούσαν το καθεστώς σε «παραδοσιακούς ρυθμούς» («δημοτικοφανές τραγούδι») (βλ. ενδεικτικά Φούντζουλας, 2016). Κεντρικό ρόλο σε όλη αυτή τη διαδικασία εθνοκατασκευής στην Ελλάδα διαδραμάτισε ο «πανελλήνιος», «εθνικός», «ανδρικός» χορός Τσάμικος, όπου μεταξύ άλλων, χρησιμοποιήθηκε κατά κόρον ως ένα εθνικό σύμβολο ανδρείας και θάρρους.

Στη συνέχεια, η κα Κουτσούμπα πραγματοποίησε μια ιστορική αναδρομή για την σύσταση των κρατών τόσο στην Ευρώπη όσο και στην Ελλάδα για να καταδείξει ότι, στην Ελλάδα, η πολιτισμική πολιτική, ως συνιστώσα που αναδείχθηκε για να ενώσει, μεταξύ άλλων, τα μέλη του «φαντασιακού έθνους» (Anderson, 2006), στηρίχθηκε στην «ελληνορθόδοξη» παράδοση, δηλαδή στην ένδοξη πλην όμως παγανιστική αρχαιότητα και στην ορθόδοξη χριστιανική βυζαντινή παράδοση (Βερέμης, 1983; Γεωργουσόπουλος, 1983; Δημαράς, 1977; Herzfeld, 2002; Kyridis et al., 2009; Μανωλάκη, 2008; Μερακλής, 1990; Μίχα, 2003; Molokotos-Liederman, 2003; Νιτσιάκος, 2001; Ντάτση, 2008; Τσιτσελίκης, 1999). Όλη αυτή η πολιτική είχε σαφή στόχο πρώτον την απόδειξη της ελληνικής συνέχειας και δεύτερον την πολυπόθητη ένταξη και ισχυροποίηση της Ελλάδας στον Δυτικό κόσμο (Efsthathiou, 2003).

Στο πλαίσιο αυτό, το τριφύες δρώμενο (μουσική-χορός-λόγος) χρησιμοποιήθηκε για να αποδείξει την «ελληνικότητα» του νέου ελληνικού κράτους. Αποτέλεσμα αυτού ήταν πολλές φορές η αυθαίρετη σύνδεση χορών με την αρχαιότητα, τη θρησκεία, αλλά και τον πιο πρόσφατο και ένδοξο «εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα» (βλ. ενδεικτικά Burkert, 1993; Φούντζουλας, 2016; Φούντζουλας, Κουτσούμπα, Δημόπουλος, & Τυροβολά, 2016; Φούντζουλας, Κουτσούμπα, Νικολάκη, & Τυροβολά, 2017; Fountzoulas, Koutsouba, Hapsoulas, & Lantzios, 2017; Καρφής, 2018; Koutsouba, 1995, 1997, 2014, 2021; Loutzaki, 1994, 2001, 2011; Στράτου, 1966, 1978; Τυροβολά, 2013; Χείλαρη, 2009). Τέτοια παραδείγματα είναι: ο Τσάμικος (ή Κλέφτικος) -ανδρεία κλεφτών και αρματολών, ο χορός του Ζαλόγγου -σύμβολο ελευθερίας, το Πεντοζάλι και η Σέρρα -Πυρρίχιος, ο Τσακόνικος -Θησέας και λαβύρινθος κ.ά.

Όμως η πιο έντονη «εικόνα» επικεντρώθηκε σε αυτή των Ελλήνων της πρώτης Ελλάδας, δηλαδή των Ελλήνων των περιοχών εκείνων που απελευθερώθηκαν πρώτα από την Οθωμανική Αυτοκρατορία (Στερεά Ελλάδα και Πελοπόννησος). Η δημιουργία «εθνικών», «πανελλήνιων» χορών που θα αντιπροσωπεύουν την ενιαία εθνική ταυτότητα προς τα έξω, ήταν μια διαδικασία που εθνικοποίησε τις περιοχές που απελευθερώθηκαν πρώτες από τους Οθωμανούς, μετέτρεψε τους χορούς, τη μουσική και το τραγούδι τους σε «πανελλήνιο», και πρόβαλε προς τα έξω την ομογενοποιημένη εικόνα του Έλληνα-Τσολιά (Koutsouba, 1995; Loutzaki, 1994, 2001). Ο χορός Τσάμικος (ή αλλιώς Κλέφτικος) μέσα από τη διαδικασία πανελληνιοποίησής του, οδηγήθηκε στο να αντιπροσωπεύσει την ελληνική ταυτότητα εν γένει και να συμβάλλει στη νομιμοποίηση του έθνους-κράτους. Το Τσάμικο θα χαρακτηριστεί «εθνικός», «πανελλήνιος» και «λεβέντικος» χορός, και θα αποτελέσει ένα επί πλέον ιδεολόγημα για την ανάδειξη του ενιαίου πολιτισμικού χαρακτήρα του ελληνικού έθνους και της ελληνικότητας. Και όπως συνέβη και με το κλέφτικο τραγούδι που μετατράπηκε από δημοτικό σε «εθνικό», θα «ανακαλυφθεί» από τους λόγιους στα τέλη του 19ου αιώνα και θα συμπεριληφθεί στον κατάλογο των «εθνικών παραδόσεων» κάτω από το γενικό τίτλο της «εθνικής λαϊκής παράδοσης» (Herzfeld, 2002; Koutsouba, 1995, 1997, 2014; Loutzaki, 1994, 2001; Τυροβολά, 2013).

Έτσι, αν και ο χορός Τσάμικος ή, πιο σωστά, οι διάφορες χορευτικές μορφές ή χοροί που υπάγονται κάτω από το όνομα «τσάμικο», χορεύονται σε περιοχές της στεριανής

κυρίως Ελλάδας, ωστόσο, καθιερώνεται ως «πανελλήνιος» χορός που χρησιμοποιήθηκε και συνεχίζει να χρησιμοποιείται ως σύμβολο διαμόρφωσης συλλογικής εθνικής συνείδησης, ταυτιζόμενος με την ελληνική εθνική ταυτότητα εν γένει. Αναφερόμαστε λοιπόν σε έναν «πανελλήνιο» χορό που, δεν απαντάται μεν σε όλη την Ελλάδα, αλλά που, σύμφωνα με μια δεδομένη πολιτισμική πολιτική, έχει αλλάξει τον τοπικό του χαρακτήρα σε «εθνικό», συμβολίζοντας ένα ολόκληρο έθνος και όχι μόνο την τοπική κοινότητα στην οποία τελείται. Υπό την ίδια έννοια, δεν είναι τυχαίο επίσης ότι χαρακτηρίζεται ως «ανδρικός» χορός, ούτε ότι ονομάζεται και «κλέφτικος» έχοντας συνδεθεί με την ελληνική ανδρεία και λεβεντιά. Μόνο τυχαίο γεγονός λοιπόν δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι ως «εθνικό» όργανο της Ελλάδας χαρακτηρίστηκε το κλαρίνο, μουσικό όργανο που εισήχθη μόλις τον 17ο αιώνα (Μαζαράκη, 1984) στη χώρα και που είναι αυτό που συνοδεύει τους «πανελλήνιους εθνικούς χορούς», χορούς από τις περιοχές της «πρώτης Ελλάδας».

Αυτό λοιπόν που έχει συμβεί με τον χορό Τσάμικο είναι ότι ο χορός χρησιμοποιήθηκε και εξακολουθεί να χρησιμοποιείται ως σύμβολο διαμόρφωσης της συλλογικής εθνικής συνείδησης και ως μέσο για την ενίσχυση της ελληνικής κοινωνικής συνοχής. Κάπως έτσι, από την ιστορία του χορού περνάμε στην Ιστορία ενός τόπου...

Ενδεικτική βιβλιογραφία

- Φούντζουλας, Γ. (2016). *Χορός και Πολιτική. Θέσεις και Αντιθέσεις στο Χορευτικό Δρώμενο 'Γαϊτανάλι' στη Σκάλα και τη Δάφνη Ναυπακτίας*. (Μεταπτυχιακή Διπλωματική Διατριβή). Αθήνα: ΣΕΦΑΑ ΕΚΠΑ.
- Fountzoulas, G., Koutsouba, M., Hapsoulas, A., & Lantzou, V. (2017). The transformation of the intangible cultural heritage of dance through state education and politics in the ritual of a rural Greek community. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 8(1), 243-251. Διαθέσιμο στο <http://www.mcser.org/journal/index.php/mjss/article/view/9687/9326>.
- Koutsouba, M. (1995). Restoration or collapse of the (dance) tradition? The case of the dance Tsamikos on the island of Lefkada, Greece. Στο J. Adshead-Landsdale, Ch. Jones (proceedings compilers), *Border Tensions: Dance and Discourse, Proceedings of the 5th Study of Dance Conference* (pp. 209-218). University of Surrey: Department of Dance Studies.
- Koutsouba, M. (1997). *Plurality in Motion: Dance and Cultural Identity on the Greek Ionian Island of Lefkada*. (Ph.D. thesis). London: Music Department, Goldsmiths College, University of London, UK.
- Koutsouba, M. (2014). Places, dance(s) and 'realities'. Contexts and dance forms of Tsamikos dance in Greece. In E.I. Dunin & C.E. Foley (eds.), *Dance and Place & Dance and Festival, Proceedings of 27th Symposium of the International Council for Traditional Music (ICTM) Study Group on Ethnochoreology* (pp. 99-106). Ireland: The Irish Academy of Music and Dance, University of Limerick.
- Koutsouba, M. (2021). Local dance traditions and globalised crisis: A landscape of traditional dance in Greece under austerity. In St. Cottrell (ed.), *Music, Dance, Anthropology (occasional paper no 46 of the Royal Anthropological Institute)* (pp. 213-234). UK: Sean Kingston Publishing.

Συμπεράσματα – Συζήτηση

Στη συνέχεια, η κα Καμπερίδου ευχαρίστησε και συνεχάρη τον κ. Πατσαντάρα και την κα Κουτσούμπα για τις εξαιρετικές εισηγήσεις τους και κάλεσε το συμμετέχον κοινό να θέσει τυχόν ερωτήσεις ή να κάνει τις οποιεσδήποτε επισημάνσεις.

Πρώτα πήρε το λόγο η κα Κουτσούμπα η οποία απευθυνόμενη στον κ. Πατσαντάρα ζήτησε κάποιες επιπλέον εξηγήσεις αναφορικά με τα σημεινόμενα που θα μπορούσαν να αποδοθούν στον όρο ‘παραδοξότητα’ τον οποίο είχε χρησιμοποιήσει στην εισήγησή του και συγκεκριμένα όταν περιέγραψε συγκεκριμένες διαστάσεις της ‘ελληνικότητας’. Ο κ. Πατσαντάρας ανέφερε ότι τον συγκεκριμένο όρο τον χρησιμοποίησε θέλοντας να υπογραμμίσει ότι η ‘ελληνικότητα’, η ‘ελληνική εθνική ταυτότητα’ σύρει μαζί της παράδοξα και αντιφάσεις που χρειάζεται να προσεγγιστούν με συστηματικό τρόπο, επειδή είναι αυτά που υποδεικνύουν πολλές φορές και σχεδόν κατ’ ανάγκη απροσδόκητες αλήθειες.

Παραδειγματικά πάλι ο κ. Πατσαντάρας αναφέρθηκε στο ποδοσφαιρικό συμβάν το 2004– που προέκυψε κατά έναν παράδοξο τρόπο.... επειδή η Ελλάδα δεν αντιμετωπίστηκε ποτέ σαν μια ικανή ποδοσφαιρικά χώρα και έτσι αυτός ο πέραν πάσης προσδοκίας εθνικός θρίαμβος κατανοήθηκε σαν κάτι το υπερφυσικό και συνδέθηκε με μύθους. Υπογράμμισε ότι η εθνική ομάδα ανατρέποντας όλα τα προγνωστικά ενεργοποίησε μια φαντασίωση η οποία ενυπάρχει βαθιά στο ελληνικό υποσυνείδητο: Οι σύγχρονοι Έλληνες όπως και οι αρχαίοι πρόγονοί τους είναι οι μόνοι ικανοί που μπορούν να πραγματοποιήσουν το αδύνατο! Η φαντασίωση αυτή δια της αθλητικής επιτυχίας μετασχηματίζεται σε *βιωμένη* κοινωνική πραγματικότητα! Η ποδοσφαιρική επιτυχία αφύπνισε ιστορικές μνήμες. Αυτό το υπεράνω των δυνατοτήτων που εμφανίζεται ως παραδοξότητα σε σχέση με τις υπαρκτές δυνατότητες, επειδή συνιστά μια εγγενή ιδιότητα του μύθου, δια-συνδέει την πραγματικότητα με αυτόν, δημιουργώντας προϋποθέσεις μιας βιωματικής ταύτισης με τον μύθο σε όλους εκείνους που ποικιλότροπα εμπλέκονται στο συμβάν. Αλληλένδετος ο μύθος με ένα συμβάν αναδεικνύεται σε ταυτοποιητικό μηχανισμό, ο οποίος ανατροφοδοτεί νοηματικά το συλλογικό βίωμα.

Ο κ. Πατσαντάρας στη συνέχεια προσπάθησε να εξηγήσει ότι εξ αιτίας κάποιων αντιφατικών συλλογικών βιωμάτων οι διαφορετικές ιστορικές περίοδοι της Ελλάδας νοηματοδοτούνται κατά περίπτωση και συγκυρία! Σε κάθε ιστορική περίοδο υπάρχει κάτι που συγκρούεται με μια άλλη ιστορική περίοδο υποστήριξε ο κ. Πατσαντάρας. Για παράδειγμα ο γερμανός προπονητής της εθνικής ομάδας ο Rehnhagel το 2004 ταυτίστηκε με τον Δία (με το μύθο του απόλυτου, ιδρυτικού συμβάντος) και τον μυθικό ήρωα Ηρακλή..... ενώ το 2013 που ήρθε με την αποστολή της Merkel στην Ελλάδα να μας πει ότι ενωμένοι θα μπορούσαμε να ξεπεράσουμε την κρίση, θεωρήθηκε προδότης της Ελλάδας με κρυπτοαποικιοκρατικές προθέσεις! Στην Ελλάδα της κρίσης τόνισε ο κ. Πατσαντάρας είχαν την εποχή εκείνη ήδη δημιουργηθεί δύο διχαστικές τάσεις, μια του μνημονίου (ευρωπαϊστές) και η άλλη του αντι-μνημονίου (αντ(ι)ευρωπαϊστές), που υποστηρίχθηκαν από έναν αντίστοιχα διχαστικό πολιτικό λόγο με παραπομπές σε επιλεκτική ιστορική μνήμη.

Ο κ. Πατσαντάρας χαρακτήρισε ελληνική τραγωδία το γεγονός ότι σε αντιστοιχία με διάφορα ιδεολογήματα επιμέρους ομάδων, ερμηνεύεται και νοηματοδοτείται η ‘Ελληνικότητα’ και έτσι κατά περίπτωση είμαστε ευάλωτοι στον λαϊκίστικο λόγο! Για παράδειγμα είπε ο κ. Πατσαντάρας το 2013 προσανατόλισε ο κυρίαρχος πολιτικός λόγος με ‘λαϊκίστικο τρόπο’ το κοινωνικό ενδιαφέρον στον αγώνα των Ελλήνων κατά του φασισμού και επομένως ο Rehhagel ως Γερμανός ήταν ναζιστής. Για να δώσει έμφαση στο επιχείρημά του, συνέχισε με το παράδειγμα του Βυζαντίου που κατήργησε τους Ολυμπιακούς αγώνες και πολλοί θεωρούν ότι ο λόγος ήταν ότι η βυζαντινή και κατ’ επέκταση η ορθόδοξη παράδοση εμφανίζονται ως αρνητής του αρχαιοελληνικού πολιτισμού ξεχνώντας ότι μέσα από το Βυζάντιο, μέσα από την Ελληνική γλώσσα, τα πατερικά κείμενα της Ορθοδοξίας, προήλθε αυτό που βιώνουμε σήμερα και βιώσαμε στην εθνική ανεξαρτησία, όπου η θρησκευτική μας ταυτότητα έδωσε πνοή στην επανάσταση και μας κράτησε ενωμένους. Αυτά είναι τα παράδοξα, κατέληξε, και πρότεινε σαν διηνεκείς Έλληνες και Ελληνίδες να συνεισφέρουμε στην ‘ανθοφορία της Ρωμανίας’.

Κλείνοντας τους σχολιασμούς του ο κ. Πατσαντάρας επεσήμανε ότι η ‘Ελληνικότητα’ εμπεριέχει κάποια στοιχεία, κάποια πολιτισμικά χαρακτηριστικά τα οποία, αν τα απομονώσει ένας επιφανειακός παρατηρητής θα φανούν ως παθογένειες. Εάν τα παρατηρήσουμε, όμως, ως ιδιαιτερότητες και ψάξουμε να βρούμε τρόπους να γεφυρωθούν, τότε μπορούμε να μεγαλουργήσουμε. Αυτό έχει δείξει η ιστορικότητά μας ως έθνος! Όμως για να γίνει αυτό χρειαζόμαστε ‘μύστες’ που δια του παραδείγματος θα δημιουργήσουν συγκολλητικές δυνάμεις ανάμεσά μας για να υπάρξει συνοχή. Όταν συμπράττουν τέτοιοι άνθρωποι στην ιστορία μας, ο ελληνισμός έχει κάνει θαύματα. Όταν επικρατεί ο λαϊκισμόςείμαστε σε μια διαρκή σύγκρουση. Τα παράδοξα μπορούν να γεφυρωθούν μόνο μέσα από μια αίσθηση και ένα χρέος να αισθανθούμε, μιας και γιορτάζουμε τα 200 χρόνια της εθνικής μας ανεξαρτησίας, ως διηνεκείς Έλληνες και όχι ως ‘νεοέλληνες’. Ως διηνεκείς Έλληνες, κατέληξε ο κ. Πατσαντάρας, είμαστε πλαστουργοί αυτής της Ελληνικής πρότασης που λέγεται Ελληνικότητα.... Ως διηνεκείς Έλληνες χρησιμοποιώντας τους αρχαιοελληνικούς θρύλους –όπως για παράδειγμα τον Αριστοτέλη και τον Πλάτωνα, τον Πυθαγόρα και τον Ηράκλειτο κ.α..... που στις ιδέες τους τέθηκε και το πρώτο θεμέλιο του δυτικού πολιτισμικού παραδείγματος— ...όχι σαν φυλακή..... αλλά σαν διαδρόμους απογείωσης, μπορούμε όχι να ‘εξευρωπαϊστούμε’...αλλά να πορευθούμε ακόμα και ‘επέκεινα’ ενός μιμητικού ‘εξευρωπαϊσμού’....και να μεγαλουργήσουμε!

II.

ΑΚΟΛΟΥΘΕΙ ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ ΜΕ ΘΕΜΑ

«Η ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ: Η ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ-ΟΙ ΔΡΑΣΕΙΣ-Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΓΥΝΑΙΚΩΝ »

Webinar αφιερωμένο στα 200 χρόνια της Ελληνικής Επανάστασης

Στο πλαίσιο της εξωστρέφειας και της διεπιστημονικότητας της ΣΕΦΑΑ, το Σπουδαστήριο της Κοινωνιολογίας— σε συνεργασία με το Ελληνικό Πρόγραμμα Σπουδών και το Τμήμα Ιστορίας του California State University (CSUS) στο Sacramento της California— οργάνωσε webinar/σεμινάριο (26 Νοεμβρίου 2021) με θέμα *“The Global Context of the Greek Revolution: Women as Agents of Change”* (Η Παγκόσμια Διάσταση της Ελληνικής Επανάστασης: Η συμμετοχή- οι δράσεις- ο ρόλος των γυναικών)

Ευχαριστούμε θερμά την Καθηγήτρια Ιστορίας Katerina Lagos (Κατερίνα Λαγού), Διευθύντρια του Hellenic Studies Program στο California State University που κατέθεσε την εισήγησή της «Η Παγκόσμια Διάσταση της Ελληνικής Επανάστασης»

Βλ. πληροφορίες για το σεμινάριο/ webinar στα ΜΜΕ του ΕΚΠΑ:

- **Ιστοσελίδα EVENTS του ΕΚΠΑ:**
https://en.pharm.uoa.gr/news_and_events/view_event/the_global_context_of_the_greek_revolution_women_as_agents_of_change/
- **Στο HUB του ΕΚΠΑ** <https://hub.uoa.gr/webinar-the-global-context-of-the-greek-revolution/>

II.

THE GLOBAL CONTEXT OF THE GREEK REVOLUTION: WOMEN AS AGENTS OF CHANGE

Η ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ: Η ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ- ΟΙ ΔΡΑΣΕΙΣ - Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΓΥΝΑΙΚΩΝ

ΣΠΟΥΔΑΣΤΗΡΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΦΥΣΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ (ΣΕΦΑΑ)
ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ (ΕΚΠΑ)

1st Webinar dedicated to the Bicentennial of the Greek Revolution (1821-2021), in collaboration with the Hellenic Studies Center and the Hellenic studies program, the History Department at California State University, Sacramento California (CSUS)

Watch on YouTube: <https://youtu.be/1p19Px3Nb6w>

THE GLOBAL CONTEXT OF THE GREEK REVOLUTION: WOMEN AS AGENTS OF CHANGE

HELLENIC REPUBLIC
National and Kapodistrian
University of Athens
EST. 1837

YouTube: <https://youtu.be/1p19Px3Nb6w>

In thinking across disciplines, this webinar seeks to explore, inspire, and promote **interdisciplinary exchange**, discussions, and collaborations on the unknown aspects of the Greek War of independence (including the pre and post revolution period) **in addition to women's firsthand accounts, revealing experiences hidden from history.**

The Sociology Studies Lab and the Theoretical and Social Studies Department at the School of Physical Education and Sport Science of the National and Kapodistrian University of Athens (NKUA), in collaboration with the **Hellenic Studies Program** and History Department at California State University, Sacramento (CSUS) California, seek to initiate discussions/ **webinars that include women's contributions...**

Friday, November 26, 2021
18.30-20.30 (Athens, Greece)

HELLENIC REPUBLIC
National and Kapodistrian
University of Athens
EST. 1837

Webinar Dedicated to the BICENTENNIAL OF THE GREEK REVOLUTION (1821-2021)

Irene Kamberidou (NKUA)
"Les Hellenes" through the eyes of women travelers of the 17th, 18th and 19th centuries

Katerina Lagos (CSUS)
The Global Context of the Greek Revolution

Vaso Seirnidou (NKUA)
Dealing with violence in revolutionary Greece

THE GLOBAL CONTEXT OF THE GREEK REVOLUTION AND WOMEN AS AGENTS OF CHANGE

Friday, November 26, 2021
18.30-20.30 (Athens, Greece)

YouTube: <https://youtu.be/1p19Px3Nb6w>

THE GLOBAL CONTEXT OF THE GREEK REVOLUTION: WOMEN AS AGENTS OF CHANGE

Friday, November 26, 2021,
18.30-20.30 (Athens, Greece)
8.30 am - 10.30 pm (California, USA)

YouTube: <https://youtu.be/1p19Px3Nb6w>

Professor Dr. Katerina Lagos, Department of History, California State University Sacramento (CSUS)
Director and Coordinator of the Hellenic Studies Program CSUS California:

The Global Context of the Greek Revolution

Professor Dr. Irene Kamberidou
National and Kapodistrian University of Athens (NKUA)
Director of the Sociology Studies Lab (SPSS/NKUA).
"Les Hellenes" through the eyes of women travelers of the 17th, 18th and 19th centuries

Asst. Professor Dr. Vaso Seirnidou
Department of History and Archaeology, School of Philosophy, National and Kapodistrian University of Athens (NKUA)
Dealing with violence in revolutionary Greece

Organized by the Sociology Studies Lab and the Theoretical and Social Studies Department at the SPSS / NKUA in collaboration with the CSUS Hellenic Studies Program
NATIONAL AND KAPODISTRIAN UNIVERSITY OF ATHENS (NKUA)
School of Physical Education and Sport Science (SPSS)

PROGRAM

18.30-19.00

Introduction – Overview: Professor Dr. Irene Kamberidou

Official opening and welcoming address:

Professor Dr. Konstantinos Karteroliotis, [Dean of the School of Physical Education and Sport Science \(SPESS\)](#) of the National and Kapodistrian University of Athens (NKUA)

Professor Dr. Nikolaos Patsantaras [Director of the Theoretical and Social Studies Department at the SPESS](#) of the National and Kapodistrian University of Athens (NKUA).

Featured speakers:

19.00-19.20

Professor Dr. Katerina **Lagos**, Director and Coordinator of the Hellenic Studies Program, Department of History, California State University Sacramento (CSUS) California: “*The Global Context of the Greek Revolution*”

19.20-19.40

Professor Dr. Irene **Kamberidou**, Director of the Sociology Studies Lab at the SPESS (NKUA): “*Les Hellenes through the eyes of women travelers of the 17th, 18th and 19th centuries*”

19.40-20.00

Associate Professor Dr. Vaso **Seirinidou**, Department of History and Archaeology, at the School of Philosophy (NKUA): *Dealing with violence in revolutionary Greece.*

20.00-21.00

Questions, discussion, collaboration proposals:

Closing remarks

Live streaming –YouTube: <https://youtu.be/1p19Px3Nb6w>

THE GLOBAL CONTEXT OF THE GREEK REVOLUTION: WOMEN AS AGENTS OF CHANGE

*Dedicated to the
Bicentennial of the
Greek Revolution
(1821-2021)*

**Friday, November 26, 2021,
18.30-20.30 (Athens, Greece)
8.30 am – 10.30 pm (California, USA)**

YouTube: <https://youtu.be/1p19Px3Nb6w>

Professor Dr. Katerina Lagos, Department of
History, California State University Sacramento (CSUS)
Director and Coordinator of the Hellenic Studies
Program CSUS California:

The Global Context of the Greek Revolution

Professor Dr. Irene Kamberidou

National and Kapodistrian University of Athens (NKUA)
Director of the Sociology Studies Lab (SPESS/NKUA).

*“Les Hellenes” through the eyes of women travelers
of the 17th, 18th and 19th centuries*

Asst. Professor Dr. Vaso Seirinidou

Department of History and Archaeology, School of
Philosophy, National and Kapodistrian University of
Athens (NKUA)

Dealing with violence in revolutionary Greece

**Organized by the Sociology Studies Lab and the Theoretical and Social
Studies Department at the SPESS / NKUA in collaboration with
the CSUS Hellenic Studies Program**

**NATIONAL AND KAPODISTRIAN UNIVERSITY OF ATHENS (NKUA)
School of Physical Education and Sport Science (SPESS)**

We would like to thank Dr. Katerina Lagos, Professor of History and Director of the Hellenic Studies Program at California State University, Sacramento California for providing her full presentation/article below:

‘The Global Context of the Greek Revolution’

Katerina Lagos

From 1821 – 1828, the Greek War of Independence captured the interest of those living in Europe and abroad. The Greek War of Independence came at time of revolutionary activity in both Europe and Latin America. This period of revolutionary activity, as it has been coined by Eric Hobsbawm as the ‘Age of Revolutions’, has been widely examined and debated by historians. Global history offers us a useful approach to understanding the links between these revolutionary movements as “global historians aim to understand how local phenomena, events and processes are placed in a global context and to establish the meaning of these interactions.”⁴ Two main approaches – connections and comparisons – can be drawn between countries, events, or phenomena.”⁵ Recently, historians have used global history to explore the links between the Greek Revolution and other revolutionary movements around the world.

In this presentation, I would like to explore the global context in which the Greek Revolution was situated and briefly examine two themes that had transnational connections and meanings. First, I would like to examine how perceptions and

⁴ Sebastian Conrad, *What is Global History?* (Princeton, US: Princeton University Press, 2016), 5.

⁵⁵⁵ Patrick O’Brien, “Historiographical Traditions and Modern Imperatives for the Restoration of Global History,” *Journal of Global History* 1, no. 1 (2006), 4, <https://doi.org/10.1017/S1740022806000027>, both cited in Sakis Gekas and Camila Acosta’s “Greece, Uruguay and the British Informal Empire: From National Narratives to Global History” in *Historein*, vol. 19.2 (2020) <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/pfiles/journals/14/editor-uploads/issues/1277/main1277.html?1=1277&2=19500#>

understanding of Greek antiquity connected revolutionary activity both in Greece and Latin America. In what way ancient Greece used by Greeks and other revolutionary leaders to justify their activities? Secondly, I would like to explore the manner in which slavery was disseminated and discussed. Specifically, how was the publicity regarding the enslavement of the Greeks used outside of Greece to help generate sympathy for the Greeks while also spurring support for abolition? By exploring the themes of antiquity and slavery, it is clear that ideas of Greek antiquity shaped the manner in which global revolutionary activity was conceptualized, while the condemnation of slavery took on greater magnitude in its connection to Greece than what the current literature on the topic has mentioned.

Linking the Greeks to antiquity was deliberately forged to generate support for the revolution. It projected an unbroken link between the past and the present; embedded in this connection was the hope for a reawakening of ancient Greek glory. Educated elites and political leaders embraced the connection and acknowledged a sense of obligation to support the Greeks because of the contributions their ancient forefathers had given to Western Civilization. The result of this publicized link to antiquity would have long-term consequences; from this point, antiquity would serve as the standard by which Greeks would be compared – both within and outside of Greece – over the course of Greek history. According to Paschalis Kitromilides in his introduction for the *Greek Revolution: A Critical Dictionary*, he argues that “The aspiration of national liberation and the affirmation of the national identity of the country [meaning connection to antiquity] that emerged from the revolution made it intelligible to contemporary European political thought.” For Kitromilides, “This can explain the appeal of events in Greece to liberal public opinion in Europe and American that generated the Philhellenic movement.”

The use of antiquity by the Greek elites proved remarkably successful in generating support abroad for the Greeks, especially in the United States. Adamantios Korais was an ardent admirer of American democracy and corresponded with prominent American politicians to generate support for the Greek cause. Thomas Jefferson, in his 31 October 1823 letter to Korais, concludes his constitutional recommendations with the following: “Should [these thoughts on national government] furnish a single idea which may be useful... I shall fancy it a tribute rendered to the Manes of Homer, your Demosthenes, and the splendid constellation of Sages and Heroes, whose blood is still flowing in your

veins, and whose merits are still resting, as a heavy debt, on the shoulders of the living and the future races of men.”⁶ John Adams also references the ancient Greeks and took the association one-step further by envisioning that Greek independence was not of the contemporary Greeks, but re-awakened ancient Greeks. Adams states in his letter of 4 November 1821: “are your classical fires relumined, [so as] to excite a longing for the independence of ancient Greece? The restoration of its language in its purity—the resurrection of its ancient heroes and sages—lawgivers orators poets & historians its artists in architecture, painting, sculpture, & music...? The eyes [and] the policy and the intrigues of all Europe are directed to that spot.”⁷ According to Konstantinos Diogos⁸, American democracy proved to be an ideal model for the Greeks, and also reflects how this shaped the Greek image of America. Soon, “similarities between the American and the Greek Revolution made America an ideal point of reference in Greek public discourse” and was further enhanced by American claims that the United States’ democracy was inspired by the ancient Greeks.

Interestingly, support for the Greek Revolution (and its links to antiquity) were not limited to the intellectuals and elites. On a popular level, support for Greek independence started in the fall of 1821. Charleston, South Carolina, was the first American city to provide aid to the Greeks. What began with fifty barrels of dried meat soon doubled by the winter. Thereafter, fundraisers were organized, political petitions were signed, and communication between our political leaders and the revolutionary leaders helped maintain the momentum of support. Workers volunteered one week’s wages, schoolchildren donated pennies, men and women donated objects of value to be auctioned, all in the hopes of sending funds to the Greeks. A barber in Louisville, Kentucky, donated his wages and proudly claimed “Let those who value freedom, both civil and religious... who prize the fairest portion of creation not only in this country but in the ‘ancient cradle of liberty, science, and Christianity’ support the Greek cause.”⁹ Newer settlements in the United States soon took on names of ancient Greek cities and illustrious Greek individuals. This was the period in which the towns of Athens

⁶ From Thomas Jefferson to Adamantios Coray, 31 October 1823. Monticello, <https://founders.archives.gov/documents/Jefferson/98-01-02-3837>

⁷ Letter from John Adams to David Sewall, 4 November 1821, Monticello, <https://founders.archives.gov/documents/Adams/99-02-02-7567> David Sewall was a Federal District Court Judge in Maine.

⁸ Konstantinos Diogos, *The Greek vision of America during the Greek War of Independence (1821-1830)*. <https://www.new.enl.auth.gr/gwi-us/wp-content/uploads/sites/6/2021/03/Program-gwi-us-3.pdf>

⁹ Pappas, Paul. “The American Public Sympathizes with the Greeks and Supports Their Cause” in *Boulder : East European Monographs ; New York : Distributed by Columbia University Press*, 1985. 42.

(Georgia), Sparta (Tennessee), Syracuse (New York), Ithaca (New York), and Ypsilanti (Michigan) were established.

American newspapers praised Greek victories and denounced Turkish atrocities. The massacre of Chios and the destruction of Kasos and Psara were detailed in a number of papers, which uniformly condemned the Turks and claimed that the Turks sought to exterminate the entire Greek male population. The blatant bias of the American newspapers against the Ottomans was disregarded in the surge of support for the Greeks. Tropes of European versus Oriental, Christian versus Muslim, civilized versus uncivilized were all employed to differentiate the Greeks from the Ottoman Turks and to validate their struggle for independence. Greek revolutionary leaders such as Kolokotronis, Miaoules, and Kanaris were depicted as the true heirs of the ancient Greeks, fighting, as their ancestors once did, at Marathon, Thermopylae, and Salamis for civilization and freedom against hordes of barbarians. This resulted in a massive outpouring of support for what many in America felt was “comparable to the uprising of the American colonists against England, and as such, should have the sympathy of Americans.”

The rise of philhellenism spurred international support for the revolution on both sides of the Atlantic. Between those who volunteered to fight (over 500 Europeans and Americans came to the Greek lands) and those who contributed to the cause (money, foodstuffs, supplies), attention was continuously drawn to the Greek revolution. Philhellenes helped solidify and project the connection between ancient and modern. The Philhellenes – both European and American – saw in ancient Greece their intellectual, political, and cultural roots. One of the fundamental factors that characterized Philhellenism was “the belief that the modern Greeks were the direct descendants of ancient Greeks”.¹⁰

Literary Philhellenes – such as Lord Byron – inscribed the historic moment in poetry and prose, while famous painters – such as Eugene Delacroix and Louis Dupré¹¹ – brought to life images of Greek sacrifice and suffering. In many of the background scenes of Delacroix and Dupré’s art, ancient Greek monuments and sites are present.

¹⁰ William St. Clair, *That Greece Might Still Be Free. The Philhellenes in the War of Independence* (1972).

¹¹ Efstathiadou, Anna. “Representing Greekness: French and Greek Lithographs from the Greek War of Independence (1821-1827) and the Greek-Italian War (1940-1941).” *Journal of Modern Greek Studies* 29, no. 2 (2011): 191-218. doi:10.1353/mgs.2011.0023.

The use of ancient ruins and sites exemplifies the argument of Henri Bergson; namely, that “a fundamental property of material is its during, its ability to defy linear, modernist conceptions of time, seen as irreversible movement and progression.”¹² I agree with Yiannis Hamilakis and Jo Labanyi when they state that ancient Greek sites are “multi-temporal, enacting and evoking different times simultaneously. They speak of time as coexistence rather than succession. . . . [They reflect a] memory of the classical past as invoked and recalled by post-classical human practices – be they antiquarian, archaeological or those of the nation-state in its attempt to produce national memory.”¹³ It also compliments Gregory Jusdanis’ argument that archeology was a means for legitimizing the geographical and historical claims of the Greeks, and of demonstrating their diachronic continuity.¹⁴ Consequently, links between the contemporary and ancient Greeks were reinforced and re-projected to a modern audience, all the while forging common bonds between the Greeks and the Europeans.

As we have seen in the **United States, ancient Greece was a common theme in the revolutionary discourse of the time.** For those living in Central and Latin America, Enlightenment ideas of liberty and equality would also be imbued with connections to ancient Greece during their revolutionary movements. Prior to the outbreak of the Greek revolution, Enlightenment ideas would spark a revolution against French colonial rule on the island of St. Dominique (present-day Haiti) from 1791-1804. The Haitians became a self-governing and independent nation similar to Greece. Once

¹² Hamilakis, Yannis, and Jo Labanyi. "Introduction: time, materiality, and the work of memory." *History and Memory: Studies in Representation of the Past* 20, no. 2 (2008): 5+. Gale Academic OneFile (accessed November 20, 2021). https://link.gale.com/apps/doc/A183554325/AONE?u=csus_main&sid=bookmark-AONE&xid=bfab75ae.

¹³ Hamilakis, Yannis, and Jo Labanyi. "Introduction: time, materiality, and the work of memory." *History and Memory: Studies in Representation of the Past* 20, no. 2 (2008): 5+. Gale Academic OneFile (accessed November 20, 2021). https://link.gale.com/apps/doc/A183554325/AONE?u=csus_main&sid=bookmark-AONE&xid=bfab75ae.

¹⁴ Jusdanis, Gregory. "Farewell to the Classical: Excavations in Modernism." *Modernism/modernity* 11, no. 1 (2004): 37-53. doi:10.1353/mod.2004.0013. As Greeks began in the latter part of the eighteenth century to trace the source of their ethnic uniqueness in antiquity, they employed archaeology to provide the material basis for their claims. 6 In one respect this was a predictable method of justifying authority. Royal families and ethnic groups have often sought the prestige of a glorious [End Page 39] past to bolster their power. In modernity, as the Greek case shows, this pursuit has been spearheaded by a nationalism that sought for the first time in history a union between culture and power, the nation and the state, the government and the governed. 7 In their quest for liberation from the Ottoman Empire and the establishment of an independent nation-state, Greek nationalists used classical antiquity as a way of demonstrating to Europeans the efficacy, integrity, and durability of Greek culture. They also identified the value of a glorious past in their strategy to endow Greeks with the self-assurance to undertake the exciting but perilous journey towards modernity. As the earliest people of the Ottoman Empire to seek political sovereignty, they were the first to see the significance of both the existing monuments and future archaeological discoveries as banners of national identity. The Greeks were the first to understand the larger political significance of archaeology, seeing in it a means of legitimating geographical and historical claims, of demonstrating a diachronic continuity, and of instilling in people a sense of pride about their past. Other nations in the Balkans and the Near East have subsequently employed this argument in their pursuit of independence.

the Greek Revolution began, a group of Greek intellectuals living in France saw in the Haitian revolution as example for the Greek people. One of these intellectuals, Adamantios Korais, sent a letter to Haitian President, Jean Pierre Boyer, to request military and economic assistance. While Haiti was not in a financial situation to be able to assist the Greeks, President Boyard responded to Korais, on 15 January 1822, by stating that “Such a beautiful and just case [meaning the Greek Revolution]. . . cannot leave Haitians indifferent, for we, like the Hellenes, were for a long time subjected to a dishonorable slavery and finally, with our own chairs, broke the head of tyranny.”¹⁵ Boyer’s response “clearly articulated the idea that the two struggles were connected”¹⁶ and “filled his letter with references to classical Greek history, demonstrating a detailed knowledge of this history and powerfully evoking the contemporary revolutionaries as the rightful heirs of their ancestors.”¹⁷ Boyer writes that “the people of Haiti send [warm wishes] on behalf of your revolution. The descendants of ancient Hellenes look forward, in the reawakening of their history, to trophies worthy of Salamis. May they prove to be like their ancestors and guided by the commands of Miltiades, and be able, in the fields of the new Marathon, to achieve the triumph of the holy affair that they have undertaken on behalf of their rights, religion, and motherland. May it be, at last, through their wise decisions, that they will be commemorated by history as the heirs of the endurance and virtues of their ancestors.”¹⁸

As the Latin American peoples achieved independence from Iberian colonial rule between 1808 and 1826, they also expressed their own philhellenic sentiments. Many of the South American revolutionary leaders were wealthy, well-educated, and often individuals of European descent who were given an education in classics. One such important revolutionary leader was Simon Bolivar. Bolivar’s family was part of the local criollo aristocracy (individuals of pure Spanish descent born in Latin America) and the young Simon Bolivar was educated by tutors focusing on Greek and Roman classics, which would later formed the basis of Bolivar’s political thought.¹⁹ A gifted military leader, Bolivar was instrumental in helping rid Latin America of Spanish

¹⁵ [How Haiti helped Greece in its fight for independence \(hougansydney.com\)](http://hougansydney.com)

¹⁶ Sideris, E.G., and A. A. Konsta. “A Letter from Jean-Pierre Boyer to Greek Revolutionaries.” *Journal of Haitian Studies* 11, no. 1 (2005): 167–71. <http://www.jstor.org/stable/41715298>.

¹⁷ Sideris, E.G., and A. A. Konsta. “A Letter from Jean-Pierre Boyer to Greek Revolutionaries.” *Journal of Haitian Studies* 11, no. 1 (2005): 167–71. <http://www.jstor.org/stable/41715298>.

¹⁸ Sideris, E.G., and A. A. Konsta. “A Letter from Jean-Pierre Boyer to Greek Revolutionaries.” *Journal of Haitian Studies* 11, no. 1 (2005): 167–71. <http://www.jstor.org/stable/41715298>.

¹⁹ Badertscher, Eric. “Simon Bolivar.” *Simon Bolivar*, August 2017, 1–3. <https://search-ebscohost-com.proxy.lib.csus.edu/login.aspx?direct=true&db=ulh&AN=15320835>.

troops. Intellectually, Bolivar envisioned a united Latin America similar to that of the United States. This political vision, which he called the “Gran Columbia” included today’s Venezuela, Columbia, Panama, and Ecuador. Bolivar also incorporated Greek antiquity in his federalist vision and an example of this can be seen in his statement: “How beautiful it would be if the Isthmus of Panama should come to be to us what the Isthmus of Corinth was to the Greeks!” In this regard, Bolivar’s classical education was not lost on his political vision for Central and Latin America.

Another example of the use of Greek antiquity in Latin America is in Uruguay. Uruguay acquired independence²⁰ in 1828 following a protracted liberation from Spain and then Brazil, but then descended into civil war (1838 – 1851) between two factions fighting for political control of the country. During this civil war, the capitol Montevideo came to be known as the Modern Troy “because, like the Troy of ancient Greece, it was forced to defend itself in a civil war.”²¹ The philhellenic sentiment of the wealthy (and white) Uruguayan political elite reflected the sentiment of the Continental European and American philhellenes in tracing their intellectual, political, and cultural roots to ancient Greece. This would also help explain the enthusiasm for the newly formed Uruguayan government to be one of the first countries to recognize Greek independence (the first country in the world to recognize Greek independence was Haiti).²² In the decades that followed, many streets were names after ancient Greek philosophers and historic figures that continue to exist until the present. **Thus, the ideas of ancient Greece were strongly intertwined with Enlightenment ideals to shape the Latin American revolutionary discourse and post-revolutionary narratives of the Latin American republics.**

The second theme that I would like to discuss centers on slavery and how the public exposure to Greek enslavement helped bolster the abolitionist movement, especially in the United States. During the period of the Greek Revolution, orphaned children,

²⁰ During the Uruguayan war of independence, there is evidence that Greek immigrants to the area had participated in the war. In 1824, Antonis Varkas, who was from the Dodecanese islands, joined a band of 33 Uruguayans fighting against the Brazilians.

²¹

<https://www.google.com/books/edition/Uruguay/n9JoDwAAQBAJ?hl=en&gbpv=1&dq=uruguay+and+link+to+ancient+greece&pg=PA19&printsec=frontcover> . Book: Cultures of the World, Uruguay. New York: Cavendish Square Publishing, 2019.

²² <https://greekreporter.com/2018/07/07/uruguay-the-little-south-american-country-with-many-philhellenes/> Phylip Chrysopoulos, 7 July 2018.

teenagers, and other Greek refugees were brought to the United States.²³ Many of these individuals, such as J. Sephanini and Christophoros Plato Castanis, spoke of their experiences in the Greek lands and what they witnessed. The wholesale killing and enslavement of Greeks shocked audiences; many of the testimonials were published to inform the public of the brutality and inhumanity of the Ottoman Turks.²⁴ Between the speeches, publications, and artistic depictions, the enslavement of the Greeks became known to the American audience. In 1843, a famous sculptor by the name of Hiram Powers created “The Greek Slave”. This statue has come to be the most famous neoclassical statue of the nineteenth century. The sculpture represents a young female Greek, captured by the Turks during the revolution. Her hands were held together with chains and, hanging below her right hand, was a cross, signifying that she was a Christian. She was on display at a slave market to be sold to the highest bidder. Her head was turned to her left, suggesting that she was humiliated to be standing naked for everyone to see. Hiram Powers followed the tradition of Lord Byron and Eugene Delacroix in creating a work of art that highlighted the plight of the Greeks. In this particular instance, Powers echoed Delacroix’s famous work “Massacre at Chios” and underscored the social consequences of defeat for Greek society. While Delacroix’s painting depicted a realistic image of the massacre, Powers’ sculpture resembled that of ancient Greek statuary. By linking the ancient to the modern, “The Greek Slave” helped reinforce the identity of the contemporary Greeks to those of antiquity, while also tugging at the heartstrings of the viewers regarding the horrors that the Greeks suffered for independence.

“The Greek Slave” toured the United States between 1847 to the mid-1850s with stops in New York, New England, Philadelphia, Baltimore, Washington D. C., Louisville, St. Louis, and New Orleans. Audiences in the North and South were entranced by the sculpture and “people sat before it as rapt and almost as silent as devotees at a religious ceremony” noted the *New York Daily Tribune* in 1847. There was such interest in the statue that, soon enough, copies were being made and sold to

²³ Gonda van Steen has just written a book on Greek adoptions and has spoken widely about orphans who were brought to the United States during the Greek Revolution.

²⁴ The Personal Narrative of the Sufferings of J. Stephanini (I. Etedavi vns) a Native of Arta, Greece 121 in Constantine G. Hatzidimitriou, *Founded on Freedom and Virtue: Documents Illustrating the Impact in the United States of the Greek War of Independence, 1821-1829* (New Rochelle, New York: Aristide D. Caratzas, 2002). [The Personal Narrative of the Sufferings of J. Stephanini \(I. Etedavi vns\) a Native of Arta, Greece 121 - Greek Revolution](#)

wealthy patrons. In response, Powers decided to file for a U.S. patent to preclude further copies from being made.

The significance of “The Greek Slave” is not just in its beauty and echoes of ancient Greek statuary, but also in the subtle means by Powers to highlight a problem that went beyond the Greek people. According to art historian Charmaine Nelson, Powers had an incredible ability to “cleverly speak to the topic of American slavery indirectly, to create a fantastically popular sculpture that was accepted by multiple and complex publics.” Powers’ sculpture came on the scene during a fraught time in U.S. politics over the issue of slavery. Abolitionists embraced the political message of the statue and continued their campaign to end slavery. Many Greek-Americans, such as Photios Fisk and John Celivergos Zachos, were ardent abolitionists and together with American abolitionists, like Samuel Gridley Howe, spent much of their lives advocating for the abolition of slavery. By 1861, the United States would go to war over this issue.

While most people today would not know about Hiram Powers’ “The Greek Slave”, in the mid to late nineteenth century, it was an incredibly popular attraction that linked the Greeks to the cause of abolition. As Alexander Kitroeff emphasized in his research on the Greek-American diaspora, “The [American] solidarity movement with Greece, that took the form of creating committees throughout the country aimed at gathering funds and supplies to the Greeks, prepared the ground for the movement for the abolition of slavery. This was the second major humanitarian issue that dominated American life in the ensuing decades, and thus the earlier involvement for the Greek cause provided a training ground for the abolitionists among whom many were women.” Thus, the Greek case helped highlight the brutality and inhumanity of the Ottoman Turks, while also popularizing the cause for abolition in the United States.

In conclusion, the bicentennial of the Greek War of Independence has allowed scholars of various disciplines to take a fresh look at the revolution from new dimensions and perspectives. In placing the Greek Revolution in a global context, it can be seen as having a wide-ranging influence that transcended the Balkan Peninsula. The ideals of Greek antiquity held a reverence by individuals on both sides of the Atlantic. **Referencing Greek antiquity was a way to link European, American, and Latin American cultures to a common, sacred ancient past.** For the Greeks, referencing their racial link to the ancients validated their revolutionary cause; it also

led to the construction – or reconstruction – of an identity that intertwined past and present, and heralded a promise for renewed glory and achievement. The same impact can be seen with the dissemination of information regarding Greek enslavement. The years of the Greek Revolution overlapped with the decline of slavery in the West. As more and more countries started to outlaw slavery, the shock and revulsion of seeing white, Greek Christian females sold as slaves galvanized sympathy for the Greeks and reinforced the political sentiment that slavery could no longer be legally condoned. In the United States, it is no accident that many Greek immigrants supported the abolitionist cause and fought in the Civil War to help bring slavery to an end.

Watch both webinars on YouTube // Παρακολουθήστε τα δύο διαδικτυακά σεμινάρια στο YouTube του ΕΚΠΑ

1° webinar (26/11/2021): <https://youtu.be/1p19Px3Nb6w>

2° webinar (17/12/2021): <https://youtu.be/54LEIAaPEg4>

Flipbook/ e-book: <https://flipbookpdf.net/web/site/f2c69c764b94611686e9a4bb07daa0c32255ae0d202306.pdf.html>

Cite as:

- © Καμπερίδου, Ειρήνη (2023). *Κινητικός Πολιτισμός, Αθλητισμός και Ελληνικότητα*. E-book Επιστημονικού Σεμιναρίου. Σπουδαστήριο Κοινωνιολογίας, Τομέας Κοινωνικών και Ανθρωπιστικών Επιστημών. Σχολή Επιστήμης Φυσικής Αγωγής και Αθλητισμού, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών (ΕΚΠΑ). DOI: 10.13140/RG.2.2.11659.87847
- © <https://pergamon.lib.uoa.gr/uoa/dl/object/3331551>

